

Geliş Tarihi: 20 Mayıs 2024
Kabul Tarihi: 5 Eylül 2024

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal of Modern Turkish History Studies
XXIV/49 (2024 Güz/Autumn), ss. 655-689

DOI: 10.18244/ctad.1486793

Araştırma Makalesi / Research Article

FRANSIZ LE TEMPS GAZETESİNİN TÜRKİYE MUHABİRİ PAUL GENTIZON'UN GÖZÜYLE TÜRK-YUNAN ZORUNLU NÜFUS MÜBADELESİ (1922-1924)*

Fatih SELÇUK**

Öz

Ulus devlet kavramının dünya siyasetinde giderek yer ettiği bir süreçte ilk defa Balkan Savaşları sırasında gündeme gelen Türk-Yunan nüfus mübadelesi, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile karara bağlanmış ve böylelikle Türkiye'deki Ortodoks Rum nüfus ile Yunanistan'daki Müslüman Türk nüfus, bazı istisnalar hariç olmak üzere, karşılıklı olarak mübadele edilmiştir. Bu makale, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki süreçte Türk-Yunan ilişkilerinin temel bir meselesi olarak kendisini gösteren zorunlu mübadeleyi, o tarihte Fransız Le Temps gazetesinin Türkiye muhabiri olarak İstanbul'da bulunan Paul Gentizon'un gözünden analiz etmektedir. Fransa'nın da bölgeye ilgisini uzun süredir muhafaza ettiği ve gelişmeleri yakından takip ettiği bu süreçte Gentizon, Fransa hükümetinin de yarı resmi yayın organı olarak değerlendirilen Le Temps gazetesinde mübadele ile ilgili çok sayıda yazı yayımlamış ve gözlemlerini aktarmıştır. Bu gözlemlerinde Gentizon, askeri safhalardan zaferle çıkmış olan yeni Türkiye'de milli duyguların hiç olmadığı kadar arttığını ve mübadelenin de bu duygulara paralel bir şekilde, ülkeyi daha milli bir hale getirmek yolunda arzu edilen bir işlem olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Yine de Gentizon, mübadeleyi uzun vadede barışa hizmet edecek zoraki bir çözüm olarak da değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Türk-Yunan nüfus mübadelesi, Fransız basını, Paul Gentizon.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.
There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
(e-posta: fatihselcuk35@gmail.com), (Orcid: 0000-0002-0505-0539).

**TURKISH-GREEK OBLIGATORY POPULATION
EXCHANGE THROUGH THE EYES OF PAUL GENTIZON,
TÜRKİYE CORRESPONDENT OF THE FRENCH
LE TEMPS NEWSPAPER (1922-1924)**

Abstract

The Turkish-Greek population exchange, which first came to the agenda during the Balkan Wars in a process in which the concept of nation-state was gradually gaining ground in world politics, was decided with the Lausanne Peace Treaty signed in 1923, and thus the Orthodox Greek Orthodox population in Türkiye and the Muslim Turkish population in Greece were mutually exchanged, with some exceptions. This article analyzes the forced exchange, which emerged as a fundamental issue in Turkish-Greek relations after the Lausanne Peace Treaty, through the eyes of Paul Gentizon, who was in İstanbul at the time as the Türkiye correspondent of the French newspaper Le Temps. During this period, when France had long maintained its interest in the region and closely followed the developments, Gentizon published numerous articles on the exchange in Le Temps newspaper, which was also considered as the semi-official organ of the French government, and conveyed his observations. In these observations, Gentizon emphasizes that in the new Türkiye, which had emerged victorious from the military phases, national feelings had increased more than ever and that the exchange was seen as a desirable process to make the country more nationalized in parallel with these feelings. Nevertheless, Gentizon also sees the exchange as a forced solution that would serve peace in the long run.

***Keywords:** Population Exchange, Turkish-Greek population exchange, French press, Paul Gentizon.*

Giriş

Göç, ya da diğer bir ifadeyle yer değiştirme, insanlığın var olduğu ilk andan itibaren içerisinde bulunduğu bir eylemdir. Tarihin her döneminde insanoğlu, sayısız sebepten ötürü yaşadığı yeri terk etmek durumuna kalmış ve bu terk edişler büyük çoğunlukla zoraki şartlar altında gerçekleşmiştir. Kimi zaman yeni ekonomik imkânlar yaratmak, kimi zaman siyasi ve sosyal baskıdan kurtulmak, kimi zaman da yalnızca hayatta kalmak uğruna yapılan bu göçler, genellikle plansız, tedbirsiz ve dolayısıyla acılara sahne olan bir görünüm arz etmiştir. Ulus devletlerin dünya siyasetinde yerlerini almaya başladıkları XIX. yüzyıl göç kavramında da değişimlere neden olmuştur. Zaman içerisinde kavram, daha önceki dönemlerde belirli bir kavim ya da grubun tamamen dış etkiler nedeniyle ve oldukça sıradanlaşmış bir şekilde yer değiştirmesinden farklı olarak, bizzat ulus devlet tarafından tayin edilen bir siyasi “çözüm” yöntemi halini almıştır. Bu makalenin konusu olan Anadolu ve Balkan coğrafyaları da uzun yıllara yayılan sancılı süreçlerin ardından çok sayıda demografik hareketliliğe sahne olmuştur. Takvimler 1922 yılının Eylül ayını gösterdiğinde, yaklaşık on yıldır kanlı savaflara sahne olan bölgede demografik yapı böylelikle geri dönülemez bir şekilde değişmiştir. Bu değişim, iki komşu devlet olan Türkiye ile Yunanistan’ın uzun süren kanlı bir sürecin ardından masaya oturması ve aralarında anlaşarak karşılıklı olarak sistemli ve planlı bir kitlesel nüfus değişimi (mübadele) yapmaları ile sonuçlanmıştır. Kemal Arı’nın savaş yılları boyunca süre gelen kitlesel ve dağınık göçlerin yasal bir zemine oturtulması işlemi olarak tanımladığı¹ Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, modern tarihte bir ilk olması bakımından önemlidir. Bölgenin kaderini uzun yıllar boyunca etkileyecek olan bu köklü adım, gerek insanların gerekse devletlerin geleceklerinde kalıcı izler bırakacaktır.

1923 yılı sonunda başlayan Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, hem mikro hem de makro anlamda oldukça zengin bir içerik sunmaktadır. Bu zengin literatüre rağmen mübadelenin yabancı bir gözlemcinin bakış açısından aktarımı henüz yeterinde ele alınmış bir konu değildir.² Bu makalede,

1 Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 15.

2 Arı, *Büyük Mübadele*; Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açından Bir Bakış*, çev. Müfide Pekin (İstanbul: Belge Yayınları, 2006); Semih Çınar, *Mübadelede Tekirdağ: Hilal-i Ahmet (Kızılay) Cemiyeti’nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*, (İstanbul: Hiper Yayın, 2021); Kemal Arı, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emval-i Metruke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18 (1990): 627-658; Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1991): 13-46; Mesut Çapa, “İstikbal Gazetesine Göre Trabzonda Mübadele ve İskân”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 8 (1991): 631-642; H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M’de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (1993): 581-608; Hikmet Öksüz, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 48 (2000): 743-768; Ercan Çelebi, “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi*

mübadelelerin gerçekleştirildiği yıllarda Fransa'nın seçkin gazeteleri arasında gösterilen³ *Le Temps* gazetesinin Türkiye muhabiri olarak görev yapan ve bu görevi 1928 yılına kadar sürdüren Fransız gazeteci Paul Gentizon'un (1885-1955) tanıklığına başvurarak onun mübadele ile ilgili gözlemlerini aktarmak amaçlanmaktadır. Böylelikle mübadele konusundaki tarih yazımına yabancı bir göz üzerinden katkı sunmaya çalışılacaktır. Makalenin temel tezi, Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında dışarıdan bakan bir gözün Ankara'nın mübadele politikasını bir tür demografik "arınma" yahut "homojenleşme" olarak sunması ve bunu da geline nokta da gerçek anlamda bir zorunluluk olarak telakki etmesidir. Makalenin temel kaynağı Gentizon'un mübadele sürecince İstanbul'da kaleme aldığı yazılarıdır. *Le Temps* gazetesinde periyodik olarak yayımlanan bu yazılar, doğal olarak, tarihi bir malzeme olarak gazetenin hüviyeti ve politikası, Gentizon'un hüviyeti ve siyasi görüşü ve son olarak o dönem içerisinde bulunulan atmosferden bağımsız olarak değerlendirilemez.

Paul Gentizon 1885 yılında İsviçre'nin Fransızca konuşan bölgelerinden Vaud'da Protestan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Lozan Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gören Gentizon, eğitimini tamamlamasının ardından Avrupa'nın çeşitli kentlerinde bulunmuştur. Genç yaşlarında başladığı gazetecilik mesleğini Fransa'da *Le Temps* gibi prestijli bir gazetenin İsviçre, Gürcistan ve Bulgaristan muhabiri olarak sürdürmüş ve buralarda mesleki açıdan önemli tecrübeler edinmiştir. Gentizon'un *Le Temps* muhabiri olarak bir sonraki durağı yeni bir dönemin kapısını aralamakta olan

Araştırmaları Dergisi, 12 (2006): 35-45; Ercan Çelebi, "Türk Ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu Ve Faaliyetleri", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (2006): 107-120; İbrahim Erdal, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40 (2006): 203-214; Durdu Mehmet Burak, "Türkiye İle Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi ve Kırşehir'e Yerleştirilen Muhacirlerin İaşe Sorunları", *Karadeniz Araştırmaları*, 14 (2007): 29-46; Mithat Atabay, "Mübadelede Küçükkuyu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 6-7 (2009): 61-90; Fahriye Emgili, "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 45 (2009): 221-234; Bülent Kara, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2005): 187-198; Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları*, 26 (2010): 129-142; Eza Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20, (2020): 55-75; Bedri Mermutlu, "Mübadele Sonrası Bursa'da Üretici ve Küçük Esnafın Durumu", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2013): 267-288; İbrahim Erdal, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu Ve Mübadeleden İskat (Çıkma) Yolları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (2014): 123-142; Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (2014): 105-122; Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (2014): 9-32; Serdar Balcı, "1923 Tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Amasya'nın Demografik Yapısına Etkisi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10 (2014): 40-49.

3 Dönemin Fransız basını hakkında bilgi için bkz: Fatih Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)*, (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2020), XIII-XXV.

Türkiye olmuştur. Gentizon'un –genellikle o tarihte yabancıların ana uğrak yeri olan- başkent İstanbul'a geldiği gün Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasında Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922) imzalanmaktadır.⁴ Bu bakımdan Gentizon'un Doğu Meselesi'nin⁵ çözümü açısından önemli süreçlerden geçilen bir dönemde İstanbul'a geldiği söylenebilir. Bu tarihte Gentizon'un kaleme aldığı yazılara bakıldığı zaman, yer yer diğer meslektaşlarına kıyasla daha ılımlı ve yansız bir dil kullanmasına rağmen, genel çerçevede bakımından Batı'nın o tarihte izlediği çizgiyi takip ettiği söylenebilir.⁶ Unutmamak gerekir

4 Olivier Decottignes, “Un Correspondant de Presse en Turquie: Paul Gentizon ou l'Orient en Marche”, *Turcs et Français (Une Histoire Culturelle 1860-1960)*, ed. Güneş Işıksel et Emmanuel Szurek (Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2014), 197-199; Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. çev. Fethi Ülkü (Ankara: Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994), 11.

5 XIX. yüzyılda Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağına dair ortaya attıkları meselenin adı.

6 Gentizon Türkiye'nin önemli bir dönüşüm dönemi içerisinde bulunduğu bu yıllarda ülkenin iç ve dış siyasetine dair de kapsamlı yazılar kaleme almıştır. Örnekler için bkz: Paul Gentizon, “A Dieu A L'Orient”, *Le Temps*, 15 Mart 1924; Paul Gentizon, “La Question du Patriarcat”, *Le Temps*, 28 Mart 1924; Paul Gentizon, “La Question de Mossoul”, *Le Temps*, 14 Eylül 1924. Türkiye'de geçireceği beş yıl boyunca bu ülkenin dönüşümüne yakından tanıklık edecek olan Gentizon, buradaki görevinin sona ermesinden bir yıl sonra, 1929'da “*Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*” başlıklı bir kitap yayımlayacak ve daha önceki bir çalışmamızda da işaret ettiğimiz üzere ağırlıklı *Le Temps*'taki tefrikalarından derlediği yazılara bu kitapta yer verecektir. Bkz: Gentizon, *Mustafa Kemal*; Selçuk, *Fransız Basınında*, 333'te 1338 numaralı dipnot. Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir hayranlık besleyecek olan Gentizon'un gözlemleri, o günleri yabancı bir entelektüelin gözünden görmek bakımından oldukça önemlidir. Gentizon, 1929'da yayımlanan kitabının ön sözünde kendi düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: “*Küçük Asya'da, 1922 yılının Ekim ayında meydana gelen Yunan bozgunundan sonra, ortaya çıkan durumlar üstüne ilk haberleri bildirmek amacıyla [Le] Temps gazetesi tarafından Türkiye'ye gitmekle görevlendirildim. Beş yıl kadar bulunduğum bu ülkede, çeşitli karışıklıklarla dolu bir dönemin bütün şaşırtıcı olayları gözlerimin önünde olup bitti. İmparatorluğun yerini cumhuriyet aldı. Bir sultan kaçtı. Bir halife sürgün edildi. Büyük bir önder dünyanın dikkatini çekti. Onun buyruklarıyla Müslüman bir hayat yeni bir plana göre şekil aldı. O, bu halkı, eski Asya geleneklerine bağlayan bağları kopardı. Geçmiş sildi, süpürdü. İslam dinine kendi esprisi içinde bir yön verdi. Çok kadınla evliliği önledi. Cinsiyet ayrımını yıktı. Şer'i hukuku kaldırdı. Avrupa kanunlarını kabul etti. Kıyafeti değiştirdi. Hatta başka bir alfabe oluşturdu. Sonuç olarak denebilir ki, 1922-1928 yılları Türkiye'sinde gerçekleştirilen şeylerin dünyada bir eşi daha yoktur. Deyim yerinde ise, bütün bir halk adeta deri değiştirdi. Buna rağmen, koca bir edebiyat, bu milletin ciddi bir ilerlemeyi gerçekleştirme yeteneğinde olmadığını işleyip durdu. Yüzlerce kitap, onun sadece güçsüzlüğünü, ağırkanlılığını, kaygusuzluğunu, kaderciliğini değil, aynı zamanda uyusukluğunu, artık canlandırılmayacak derecede fosilleşmiş olduğunu da ilan ediyorlardı. Hatta bazıları onun yakın gelecekte ortadan kalkacağını bile söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı. Daha o zaman Avrupa'nın en tanınmış yazarları, onun ölüm fermanını tebliğ etmiş bulunuyorlardı. Oysa, bugün zekaların gizli işleyişini, yüreklerin ağır değişimini görmemiş ya da insan doğasının gizli kaynaklarını hesaba katmamış olan yazarların ürünlerinin artık yanlış olduğu anlaşılmıştır.” Bkz: Gentizon, *Mustafa Kemal*, 11-12. Gentizon kitabı yayımlanır yayımlanmaz bir nüshasını Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edilmek üzere Başbakanlığa göndermiştir. “*Tan [Temps] Gazetesi Muhabiri Paul Gentizon tarafından telif edilerek Başvekâlete gönderilen (Mustafa Kemal ou l'orient [Orient] eu [en] marihe [Marche]) namı eser Reiscümhur Hazretlerine takdim olunmak üzere leffen takdim olunmuştur.*” Bkz: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 30/10-10-0-0 (18.07.1929). Paul Gentizon'un Türkiye'ye beslediği dostluk duyguları uzun yıllar sonra da unutulmamıştır. Bu hususta Türk Diplomatik Arşivi'nde bulunan bir yazışma, ilerleyen yıllarda dahi Türk diplomatların Gentizon'un Türkiye'ye yönelik dostluğuna referans olduklarını ve*

ki Fransa, Milli Mücadele döneminde Ankara hükümeti ile anlaşılan ilk İtilaf devleti olmuş ve bu süre zarfında kurulan yakın ilişkilere rağmen, Lozan Barış Konferansı süresince geçmiş çıkarlarını yeniden hatırlayarak Ankara hükümetine karşı İngiltere'nin yanında tavır almıştır.⁷ Bu süreçte Gentizon'un, diğer pek çok yabancı meslektaşı gibi, aşağı yukarı şu değerlendirmelerde bulunduğunu söylemek mümkündür: Türkiye tam bağımsızlık tutkusunu içerisinde köklü bir değişim sürecine girmiştir. Ülkede git gide milliyetçi bir duygu hüküm sürmekte, bu duygu içerisinde eski alışkanlıklarından kurtulmak istenmektedir. Bu milliyetçi değişim, Türkiye'deki Fransız nüfuzunu da zora sokabilecek nitelikte olması bakımından kaygı ile karşılanmaktadır. Yine de ekonomik alanda zorluklar yaşaması beklenen Türkiye er ya da geç yabancıların desteğine yeniden ihtiyaç duyacaktır.⁸

Gentizon'un Türkiye'ye adım attığı ilk dönemlerdeki değerlendirmelerinin yanında, hemen her gazeteci gibi onun da bir gazeteye bağlı olarak çalıştığı ve bunu profesyonel bir şekilde, yani para kazanmak için yaptığı unutulmamalıdır. Bu husus, gazetelerin tarihi bir belge olarak değerlendirilmesinde oldukça önemlidir. Zira gazeteci, bir birey olarak görüş,

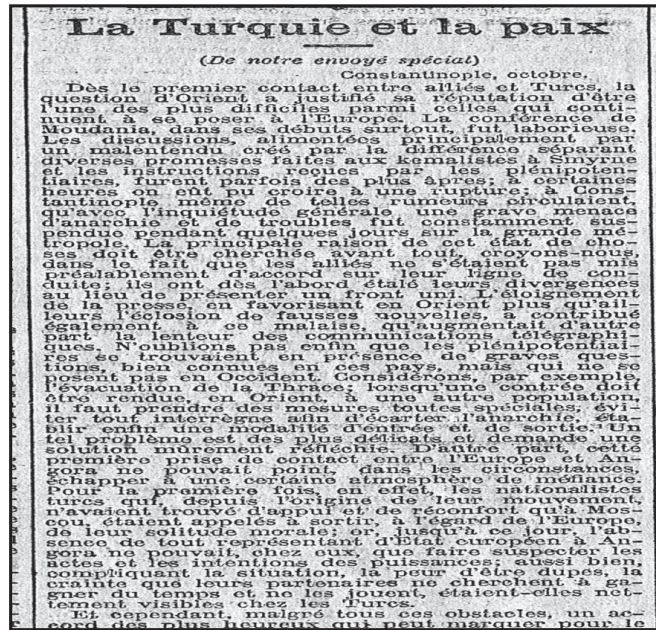
hatta bu dostluğun devlet başkanlığı nezdinde dahi bilindiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. İlgili belgeye göre 1942 yılında Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Şevki Berker, o sırada Bulgaristan hükümetinin bir davetiyle on beş gün için Sofya'da bulunan gazeteci Paul Gentizon ile İsviçre sefaretindeki bir etkinlikte tesadüfen karşılaştığını ifade ederek, Türkiye'ye beslediği dostluktan şüphe etmediğini ifade ettiği Gentizon'un Türkiye'yi bir kere daha ziyaret ederek yeni makaleler yazmak istediğini belirtmektedir. Gentizon'un vakti zamanında Milli Şef İsmet İnönü'nün de itimadını kazandığını ekleyen Berker, Gentizon'a her türlü maddi yardım ve kolaylığın gösterilmesini Dışişleri Bakanlığında rica etmektedir. Bkz: *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)*, 525/38347-153285-25. 07.02.1942. Bu yazışma derhal cevap bulmuş ve Gentizon'un Türkiye'ye gelişiyle ilgili gerekli yardımlarda bulunulmuştur. Gentizon'un bu süre zarfında kaleme aldığı uzun yazısı birkaç ay sonra İsviçre'de *Le Mois Suisse* adlı yayın organında yayınlanmıştır. Bkz: *TDA*, 525/38347-153285-24 (20.02.1942); *TDA*, 525/38347-153285-21 (21.02.1942); *TDA*, 540/44580-213906-1 (01.04.1942).

- 7 Aynı dönemde, Lozan Barış Konferansı başlarken Fransa'nın doğudaki çıkarlarını göz önünde tutarak Türkiye'ye karşı düşmanca bir tavır takınan gazetecilerin sayısı hiç de az değildi. Kısa süre önce, Milli Mücadele yıllarında Ankara'yı destekleyen Fransız kamuoyu, şimdi Lozan'da gündeme gelen konularda, özellikle kapitülasyon ve okullar gibi Fransız ekonomik ve kültürel nüfuzunu doğrudan ilgilendiren konularda Türkiye'ye karşı bir tavır almıştı. Fransız kamuoyunun Lozan ve sonrasındaki dönüşümü için bkz: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 343-348; Selçuk, *Fransız Basınında*, 21-36, 86-95. Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri hakkında bkz: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri (Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994); Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2022).
- 8 Paul Gentizon, "La Turquie et La Paix", *Le Temps*, 21 Ekim 1922; Paul Gentizon, "La Turquie Et Les 'Capitulations'", *Le Temps*, 29 Ekim 1922; Paul Gentizon, "Le Statut 'Organique' de La Turquie Nouvelle", *Le Temps*, 4 Kasım 1922; Paul Gentizon, "Angora Et Stamboul", *Le Temps*, 10 Kasım 1922; Paul Gentizon, "La Turquie Et L'Occident", *Le Temps*, 15 Kasım 1922; Paul Gentizon, "A La Sublime-Porte", *Le Temps*, 19 Kasım 1922. Dönemin çağdaşlarının Türkiye ile ilgili değerlendirmeleri için bkz: Selçuk, *Fransız Basınında*, 21 vd.

düşünce ve yargı sahibi olabilir; fakat bundan çok daha önemlisi, mensubu olduğu gazetenin yayın politikası da onun değerlendirmelerini etkileyebilir. Bu bakımdan ilk olarak 1861 gibi erken bir tarihte yayın hayatına başlayan ve II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın Alman işgaline girişine kadar yayın hayatına aralıksız devam eden *Le Temps* gazetesinin Fransa'nın önde gelen ve saygı duyulan bir yayın organı olarak görüldüğünü hatırlatmakta fayda vardır: “[Le Temps] Fransa'nın en ciddi ve en saygın gazeteleri arasındadır. Genellikle hükümetin yarı-resmî yayın organı olarak kabul görmektedir. [Görüş olarak] Muhafazakâr bir çizgidedir”.⁹ *Le Temps*'ın bu özelliği, Fransa hükümetinin görüşlerini yansıttığı şeklindeki genel kanı ile birleştiği zaman, bu gazetede çıkan yazıların değerini daha farklı bir konuma yerleştirmektedir. Genellikle altı sayfa halinde ve kaliteli malzeme kullanılarak yayımlanan *Le Temps*, hemen hemen hiç görsel kullanmayan, buna rağmen oldukça uzun haber ve makalelere yer veren bir gazetedir. Ana sayfanın sol kısmında bulunan “*Günün Bülteni*” kısmı gazetenin herhangi bir konuyla ilgili tutumunu yansıtan başyazılardır ve genellikle imzasız olarak yayımlanır. Gazete, Fransa'nın dışında Fransız sömürge ülkeleri başta olmak üzere dünyanın dört bir yanına kadar uzanabilecek bir abonelik hizmetine sahiptir. Öyle ki, dönemin Türk gazetelerinde sıklıkla “*Tan gazetesi*” olarak aktarılan ve görüşlerine sıklıkla başvurulmuş yabancı gazete, yine *Le Temps*'tır. Bunun yanında *Le Temps*, Fransa'nın diğer gazetelerinden az da olsa pahalıya satılsa da bariz bir fiyat farkı söz konusu değildir ve Fransa'da yaygın bir şekilde okunan gazeteleri arasında *Le Temps* da bulunmaktadır.¹⁰ Bu bakımdan Gentizon'un *Le Temps*'ta Türkiye ile ilgili olarak yazılarını yayımladığı “*Türkiye Mektubu*” köşesinin Fransa'da geniş bir kitleye kolaylıkla ulaşabildiği söylenebilir.

Görsel-1:

Paul Gentizon'un Türkiye'de kaleme aldığı ilk yazı olan “Türkiye ve Barış”a dair bir kúpür.
(*Le Temps*, 21 Ekim 1922)

9 Selçuk, *Fransız Basınında*, XXI.

10 Bu konu hakkında bkz: Selçuk, *Fransız Basınında*, XV-XVIII; EK-1.

1. Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi ve Uygulanması (1923-1924)

1912-1913 yılları arasında cereyan eden Balkan savaşları, gerek Balkanların gerekse Anadolu'nun demografik yapısını önemli ölçüde değiştiren bir süreci başlatmıştır. Nurten Çetin, Balkan savaşlarının hemen ardından yaşanan bu demografik değişim ile birlikte Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılmasının ilk defa gündeme geldiğine dikkat çekmektedir. Çetin'e göre Osmanlı Devleti tarafından gündeme getirilen bu mübadele önerisi, Batı Anadolu'yu topraklarına katmak gibi bir düşüncede olan ve bu sebeple buradaki Rum nüfusun mevcudiyetini önemli gören Yunan hükümeti tarafından ilk başta olumsuz karşılanmış; fakat Anadolu'dan Yunanistan'a yönelik Rum göçünün artmasıyla birlikte Yunan hükümeti bu teklifi gönülsüzce de olsa kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu konunun gündeme gelmesinden kısa bir süre sonra patlak veren I. Dünya Savaşı ile birlikte mübadele konusu o an için rafa kalkmıştır. Yine de bu girişim, iki ülke arasındaki nüfus meselesinin karşılıklı anlaşma yoluyla bütünsel bir şekilde çözülmesine dair önemli bir adımdır ve sonraki süreçler için de bir temel teşkil edecektir.¹¹

1922 yılının Eylül ayına gelindiğinde Anadolu, Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'nin ardından, on yıl öncesine göre çok daha homojen, fakat aynı zamanda yıkıntılarla dolu bir görünümdeydi. O tarihte Anadolu'da kalan hemen hemen tek Türk dışı kitlesel etnik grup, büyük çoğunluğu Yunan ordusu ile birlikte Anadolu'yu terk ederek Yunanistan'a gitmiş olsa da, Ortodoks Rumlardır. Orta Anadolu'dan itibaren genellikle Batı Anadolu, Karadeniz ve Trakya çevresinde yaşayan Ortodoks Rumlara¹² ve Türkler arasında, barış döneminde kalıcı bir sükûnetin sağlanması güç görünüyordu ve bu durumun ileride yeni sıkıntılara yol açmaması için hiçbir neden yoktu. Kemal Arı, Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi ile ilgili olarak kaleme aldığı ve bu alanda en temel kaynakların başında gelen çalışmasında, o tarihlerde Anadolu'da yaşanan kitlesel göç hareketlerini ve bu süreçte yaşanan kırılmaları şu şekilde ifade etmektedir:

Bu dönemde görülen kitlesel göç hareketleri, oluşum sırasına göre üç ana başlıkta toplanabilir: 1. Türkiye'den Türkiye dışına yönelik göçler; 2. Türkiye'de işgalden kurtarılmış yörelere yönelik iç göçler; 3. Türkiye dışından Türkiye'ye yönelik göçler...

11 Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurten Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2010): 149-175.

12 Arı, *Büyük Mübadele*, 113.

İlk ana başlıkta belirtilen göçler, Türk Kurtuluş Savaşı'nın hemen bitiminde, Türkiye Rumlarının büyük bir kısmının Türkiye'yi terk etmeleriyle ortaya çıkan göçlerdir. Aynı oranda olmamakla birlikte, Türkiye'den Ermeni ve Musevilerden de önemli sayıda insan göç etti. Bu göçlerin nedeni olarak, Anadolu Rumlarının, Anadolu'daki Yunan işgali süresince sergiledikleri tavır ve girişimleri gösteren pek çok yapıt ortaya konmuştur. Yunan Ordusu'nun Türk Ordusu karşısındaki yenilgisinin ardından, Türkiyeli Rumlar, önce Batı Anadolu ve Marmara kentlerinden, sonra da Doğu Trakya ve Karadeniz kentlerinden Yunanistan'a deniz, kara ve demir yolları aracılığıyla göç etmişlerdi. Göç hareketi süresince, başta İstanbul ve İzmir olmak üzere, pek çok kıyı kentinde, yoğun göçmen yığılması görüldü. Bir İstanbul gazetesinin verdiği bilgiye göre, İstanbul'a yığılan bu göçmenlerin sayısı bir ara 21.505 olmuştu.¹³

Arı'nın da dikkat çektiği üzere Batı Anadolu'daki Rumların 650.000'i Yunan ordusunun çekilişi ile birlikte hızla Yunanistan'a göç etmişti. 1922 yılının sonlarına gelindiğinde Anadolu'yu kendiliğinden terk eden Rumların sayısı 1.000.000'u bulacaktı.¹⁴ Bu kitlesel göçe rağmen Doğu Trakya ve İstanbul başta olmak üzere belirli bir Rum nüfusu ülkede bulunmayı sürdürüyordu. Yunanistan'da ise sayıları yüzbinleri bulan bir Müslüman Türk nüfusu vardı. Bu insanlar, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ilk fetihlerden itibaren buralarda yaşamaya başlamışlar ve yüzlerce yıldır yaşadıkları Balkan topraklarını yurt edinmişlerdi. Fakat gelinen noktada kitlesel bir göç akınına maruz kalan Yunanistan'da beliren sıkıntıların onları da etkilemesi kaçınılmazdı. Bu süreçte askeri harekâtın Türklere sağladığı başarının ardından 1922'nin Kasım ayında İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanan Barış Konferansı, Doğu'da yüzlerce yıl önceye dayanan sorunları çözmeyi amaçlıyordu. Bu sorunlardan biri de artık bir çözüme ulaştırılması gerektiği düşünülen demografik yapıydı.

Türkiye'deki Rumların ve Yunanistan'daki Türklerin durumu kaçınılmaz olarak Lozan'da da gündeme geldi. Yunanistan'a göç eden Rumların Türkiye'de bıraktıkları mallar ve haklar başta olmak üzere pek çok konu sığacağı sığacağına masada duruyordu. Barış görüşmelerinde uluslararası bir sorun haline gelebilecek olan bu mesele, Milletler Cemiyeti tarafından konferans öncesinde ele alındı. Cemiyetin barış görüşmelerinden hemen önce Norveçli Dr. Nansen'i bölgedeki nüfus değişimlerini ve bu değişimlerin yarattığı sonuçları incelemesi için görevlendirmesi, konunun vahametini ortaya koydu. Çeşitli incelemelerde bulunan Nansen, bölgedeki kötü ekonomik durumu ve demografik değişimleri de göz önünde bulundurarak, iki ülke arasında Müslümanların ve Ortodoks Rumların mübadele edilmesini önerdi. Onun bu önerisi konferansın 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda okundu. Nansen'e göre Türk ve Rum nüfusları arasındaki demografik sorun çözülmez ise ileride daha büyük acılar yaşanabilirdi, bu sebeple acele etmek

13 Arı, *Büyük Mübadele*, 7.

14 Arı, *Büyük Mübadele*, 7-8.

gerekiyordu. Nansen'in hazırladığı plana göre Yunanistan'daki Müslümanlar ile Türkiye'deki Ortodokslar (ki bunlar Rum olarak görülüyordu) isteğe bağlı olarak mübadele edilecek, fakat İstanbul'da yaşayan Rumlar bu mübadelenin dışında tutulacaktı. Bu teklif karşısında Türk tarafı, prensipte olumlu bakmakla birlikte Rumların azınlıkta bulunduğu İstanbul'un da mübadeleye tabii olmasını ve ayrıca Batı Trakya'da yaşayan ve burada çoğunluk olan Müslümanların da mübadele dışında tutulmalarını istiyordu. Yunanistan ise öncelikle İstanbul'daki Rumların mübadeleye dâhil edilmemesi fikrini savunurken, savaştan hemen sonra başlayan Rum göçünün Yunanistan'da yarattığı yer sorununa dikkat çekerek Yunanistan'daki 350.000 Müslüman Türk'ün ivedilikle Anadolu'ya gönderilmesini istiyordu. Türk tarafı konferans boyunca İstanbul'u mübadeleye dâhil etmeye ve Batı Trakya'yı da mübadele dışında tutmaya çalıştı. Ayrıca mübadelenin gönüllülük değil, zorunluluk esasıyla uygulanması gerektiğini savundu. Neticede karşılıklı görüşmelerin ardından konu, Yunanistan temsilcisi Venizelos ile Türkiye temsilcisi İsmet (İnönü) Paşa'nın ortak önerisiyle, Dr. Nansen'in danışmanlığı ve İtalyan temsilci Montagna'nın başkanlığı altında bir Türk, bir Yunan ve bir de bağımsız üyeden oluşan bir komisyona bırakıldı. Burada Türk tarafı, İstanbul Rumlarının mübadeleye dâhil edilmesi ve Batı Trakya Müslümanlarının da mübadele dışında bırakılması tezini savunmayı sürdürse de, bu sefer Amerikan ve İngiliz temsilcilerin de muhalefeti ile karşılaştı. Bu sebeple Türk tarafı, Fransızcada "établis" şeklinde tabir edilen ve Türkçeye "yerleşikler" olarak tercüme edilebilecek bir kavram üzerinden, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da yaşamakta olan Rumların mübadele dışında kalmalarını kabul etti ve zorunlu mübadelenin 1923 yılının Mayıs ayına kadar uygulanmasını talep etti. Genel hatlar üzerinde anlaşılmasının ardından taraflar, ayrıntıları çeşitli Avrupalı temsilcilerden oluşan 11 alt komisyonun çalışmalarına bırakarak, 30 Ocak 1923 günü "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol"e imza attılar ve böylelikle Türk askeri zaferinden itibaren başlamış olan göç hareketleri, bu sefer iki ülke arasındaki resmi bir anlaşma ile yasal bir zemine kavuşarak yürürlüğe girmiş oldu.¹⁵

Protokol gereğince Batı Trakya hariç olmak üzere Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar ve 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da yaşayanlar hariç olmak üzere Türkiye'de yaşayan Ortodokslar 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu olarak mübadele edileceklerdi. Bu kimseler gittikleri ülkenin vatandaşlığına geçecekler ve eski ülkesine geri dönerek yerleşemeyeceklerdi. Her iki tarafın da kendi ülkelerindeki mülkiyet ve alacak haklarına zarar gelmesi önlenemez ve her iki tarafa da gidiş aşamasında herhangi bir engel çıkarılmayacaktı. Mübadiller her türlü taşınır mallarını vergi ödemeksizin

15 Arı, *Büyük Mübadele*, 15-18; Mihri Belli, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, çev. Müfide Pekin (İstanbul: Belge Yayınları, 2006), 26-28.

yanında götürebileceklerdi ve bu konuda da her türlü kolaylık kendilerine sağlanacaktı. Arkalarında bıraktıkları taşınmaz mallar ise (ev, dükkan, arsa, vs.) kendilerinin de bilgisi dâhilinde kayıt altına alınacak ve kendilerine, gittikleri ülkede mallarının karşılığı olarak yer almalarını sağlayacak bir belge verilecekti. Sözleşmenin yürürlüğe girişinin ardından bir ay içerisinde Milletler Cemiyeti tarafından seçilecek üç bağımsız üyeden oluşacak bir Karma Mübadele Komisyonu kurulacak ve bu komisyona bağlı alt komisyonlar da görev yapacaktı. Bu komisyonlar, mübadele sürecinin uygulanması ve hemen her türlü sorunun çözümünden sorumlu olacaklardı.¹⁶

Böylelikle Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi ilk başlarda iki ülke arasındaki bir mesele olarak görülürken Lozan Konferansı'nın hemen başlarında milletlerarası bir mesele haline gelmiş, karşılıklı görüşlerin bildirilmesi ve Milletler Cemiyeti'nin de araya girmesiyle belirli bir plan çerçevesinde kararlaştırılmıştı. O tarihte Yunanistan, Yunan ordusunun mağlubiyetinin ardından Anadolu'dan tamamen kendi inisiyatifleri ile ayrılmak durumunda kalan yüzbinlerce Rum mülteciye ev sahipliği yapmak gibi ağır bir yük altındaydı. Türk tarafında ise askeri zafer kazanılmış olsa da ülke adeta bir yangın yeri idi. Her ne kadar ülkedeki milli duygular daha önce hiç olmadığı kadar canlı idiyse de, yıkıntı da bir o kadar büyüktü. Ülke zaten on yıldır aralıksız bir savaşın içerisinde gerek altyapı gerek ekonomi gerekse nüfus bakımından son derece kötü bir durumdaydı. Yunan ordusu, Anadolu'nun en verimli ve gelişmiş bölgelerinden çekilirken pek çok şehri yakmış ve kullanılamaz hale getirmişti.¹⁷

Her iki tarafın da yaşadığı bu sıkıntılara bir de mübadelenin ağır yükü eklenmişti. Fakat sorun o kadar önemliydi ki, bir an önce halledilmesi gerektiği görüşü ağır basıyordu. 1923 Ocak'ında ilgili protokolün imzalanmasının ardından kurulan Karma Mübadele Komisyonu her iki ülkeyi ziyaret ederek çalışmalara başlamıştı. Mübadelenin başlangıç tarihi olarak 1 Mayıs 1923 tarihi kabul edilse de, hazırlıkların yeterli olmayacağı görülerek başlangıç tarihi 1 Mayıs 1924'e ertelendi. Bu süre zarfında Türkiye açısından yapılması gereken çok iş vardı; öncelikle mübadillerin getirileceği taşıtlar belirlenecek, yerleştirmelerin yapılacağı yöreler tespit edilecek, taşınmaz malların değerleri tespit edilecek, evler onarılacak, yeni köyler inşa edilecek, mübadillerin geçici olarak misafir edilmeleri sağlanacak ve tüm bunlar için de önemli bir maddi kaynak ayırmak gerekecekti. Yine de Türk tarafı, mübadelenin daha erken bir tarihte, 1923 Kasım'ında yapılmasını istiyordu. İleride Türk dış politikasına yön verecek olan Karma Mübadele Komisyonu üyesi Tefrik Rüştü (Aras) Bey'in önerisiyle mübadelenin resmen başlangıç tarihi olarak 10 Kasım 1923 tarihi belirlendi.¹⁸

16 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), 185- 191; Arı, *Büyük Mübadele*, 18-20, 72.

17 Bu konu hakkında bkz: Belli, *Nüfus Mübadelesi*, 89-91; Arı, *Büyük Mübadele*, 58-59.

18 Arı, *Büyük Mübadele*, 71; Belli, *Nüfus Mübadelesi*, 30.

Mübadele, ilk olarak 1923 yılının Kasım ayında Yunanistan'da Girit, Kavala, Drama ve Selânik'ten başladı ve 1924 yılına kadar geçen iki aylık süre zarfında 61.318 Müslüman mübadil Yunanistan'dan Türkiye'ye getirildi. Bir başka ifadeyle, 1924 yılında mübadele resmen başlamadan önce mübadillerin önemli bir kısmı karşılıklı olarak yer değiştirmiş bulunuyordu. Kalanların değişimi ise 1924 yılının ilk yarısında devam etti. Temmuz ayına geldiğinde bu sayı 315.000'i bulmuş, 1924 sonuna geldiğinde ise yaklaşık 500.000 kişiye ulaşmıştı. Müslüman mübadiller daha çok Rumların yaşadığı yerlere, ağırlıklı olarak Batı Anadolu'daki köy ve kentlere yerleştiriliyorlardı. Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilen Ortodoks mübadil sayısı ise 1924'ün Ekim ayına geldiğinde 109.000'i buluyordu. Bu tarihte mübadele işlemi büyük ölçüde tamamlanmıştı. Daha önce yıllar sürmesi ön görülürken, Karma Mübadele Komisyonu 1925 kışına kalmadan mübadelenin tamamlanacağını duyurmuştu.¹⁹

2. Le Temps Gazetesi Muhabiri Paul Gentizon'un Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesine Dair Gözlemleri

Lozan Barış Konferansı'nın başlama arifesinde İstanbul'a gelmiş olan Gentizon, ilk değerlendirmelerinde buradaki havayı milli duyguların yoğunluğu ile açıklamaktadır.²⁰ Gentizon'un ilk yazısındaki tespiti, zafer ile birlikte buradaki yeni sloganın "*Türkiye Türklerindir*" olduğudur.²¹ Ona göre "*Ankara'daki liderleri dikkatle gözlemleyen herkes, 'Türkçülük' kelimesinin ülkenin [içinde bulunduğu] özel durumu en iyi şekilde açıkladığını*" kolaylıkla anlayabilirdi.²² Bu ruh hali içerisinde Gentizon, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi Refet (Bele) Paşa'nın İstanbul'a gelişinin büyük bir coşku ile karşılandığına şahit olmuş ve Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde saltanatın kaldırılmasının görüşüldüğü gün yayımlanan yazısında şu ifadeleri kullanmıştı: "*Türk'ün kalbi uzun yılların ardından ilk defa İstanbul'da yeniden atmaya başladı.*" Kısacası Gentizon'a göre ülkede artık tek ve ortak bir duygu hâkimdi: "*Türklerin hepsi milliyetçiydi!*"²³ Lozan Barış

19 Arı, *Büyük Mübadele*, 88-92; Belli, *Nüfus Mübadelesi*, 30-33.

20 İstanbul'da geçirdiği süre zarfında Gentizon, en azından makalemizin kapsadığı dönem içerisinde, çalıştığı gazetenin de etkisiyle önemli bir gazeteci olarak görülmüştür. Örneğin, İstanbul'a geldiği ilk günlerde İstanbul'da Refet (Bele) Paşa ile baş başa bir röportaj gerçekleştirebilmiştir. Bkz: Paul Gentizon, "A La Sublime-Porte", *Le Temps*, 19 Kasım 1922.

21 Paul Gentizon, "La Turquie et La Paix", *Le Temps*, 21 Ekim 1922.

22 Paul Gentizon, "Le Turquisme", *Le Temps*, 3 Kasım 1923.

23 Paul Gentizon, "Le Difficultés de La Paix d'Orient", *Le Temps*, 1 Kasım 1922. Paul Gentizon'un Türkiye'de şahit olduğu milliyetçilik o tarihteki konjonktür itibarıyla dinden bağımsız değildir. Gentizon 1924'ün Ocak'ında ileriye dönük olarak tahminlerde bulunurken Türkiye'nin bir Cumhuriyet olmasına rağmen öyle ya da böyle İslami bir anlayışla yönetileceğinden emin gibidir. İlgili yazısında "[Türkler] *Asimile edilemeyen güçlü azınlıkları yönetmek ve hükmetmek için, İslam inançlarını en katı şekilde tatbik etmek zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Şimdi kendi ülkelerinde yalnız [başlarına] oldukları için aynı kavram [ve inançları] daha geniş bir şekilde ve herhangi bir risk olmaksızın [yeniden] yorumlayabileceklerdir.*" ifadelerini kullanan Gentizon'un Türkiye'nin eski katı uygulamaları terk etse de İslami anlayışı kendi içinde

Konferansı öncesinde İstanbul'daki havayı bir yabancı açısından yansıtan bu ifadeler, yabancı boyunduruğunun altına girme tehlikesinin ardından elde edilmek istenen tam bağımsızlık arzusunun güçlü bir göstergesi gibidir. Bu milliyetçi hava, Gentizon'un Türklerin mübadeleyi ülkelerini daha da milli ve homojen kılmak için kullandıkları bir formül olarak görmesine neden olmuştur. Nitekim Gentizon, henüz Lozan Konferansı başlamadan önce, zafer havası içerisinde yükselen milliyetçi duyguların Türklerin ülkelerini homojenleştirme isteklerini artırdığını yazmaktadır.²⁴

İstanbul'da gitgide yükselen milliyetçi hava içerisinde Gentizon'un Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi'ni konu aldığı ilk yazısı *Le Temps*'ın 23 Eylül 1923 tarihli nüshasında "*Türk ve Yunan Nüfuslarının Zorunlu Mübadelesi*" başlığıyla yayımlanmıştır. Bu meselenin Lozan Barış Konferansı'nın ilk günlerinden beri gündemde olduğu ve 1923 Ocak'ında da resmileştiği göz önünde bulundurulduğunda, Gentizon'un bu konuyu oldukça geç bir tarihte köşesine taşımış olduğu söylenebilir. Fakat yine de mübadelenin resmen 1923 Kasım'ında başlayacak oluşu da akla getirilirse, meselenin, yazının kaleme alındığı Eylül ayında dünya gündeminde yer bulmaya başladığı görülebilir.²⁵ Mübadele konusundaki bu ilk yazısına bakıldığında, Gentizon'a göre konferans süresince "*umutlarını ve arzularını bağladıklarını Asya topraklarını terk etmek zorunda kalan*" ve "*her insanın doğduğu ülkede yaşama hakkını savunan*" Yunan tarafı zorunlu mübadeleyi istemeye istemeye kabul ederken, büyük bir askeri ve diplomatik bir çabanın sonunda kurtardıkları ülkelerini millileştirmek isteyen Türk tarafı ise mübadeleyi oldukça kapsamlı ve zoraki bir şekilde uygulamak niyetindedir. Böylelikle Türkiye, pek çok ulusu bir arada barındırmak suretiyle karmaşık bir görünüm arz eden Osmanlı Devleti'nin ardından benimsediği "*Türkiye Türklerindir*" ilkesini gerçekleştirmiş olacaktır. Ayrıca Gentizon, "*Yüzlerce*

muhafaza edeceğini belirtmesi bu bakımdan dikkat çekicidir. Onun bununla kastettiği aslında bir tür yumuşak sekülerleşme sürecidir. Nitekim saltanatın kaldırılmasının hemen ardından Gentizon, tarihte ilk defa Müslüman bir ülkenin sekülerleşmeye başladığını yazmıştır Bkz: Paul Gentizon, "La Turquie Et L'Occident", *Le Temps*, 15 Kasım 1922. Fakat İslam bir şekilde kendisini hissettirmeyi sürdürecektir. Bu 1924 Ocak'ı için oldukça olağan bir değerlendirmedir; o tarihte devletin dini hala İslam'dır ve İstanbul'da da bir İslam halifesi (Abdülmecid Efendi) bulunmaktadır. Birkaç ay önce Cumhuriyet ilan edilmiş olsa da, TBMM İslami yapısını muhafaza etmektedir. Bu bakımdan Gentizon'un Türkiye'de homojenleşmeyi konu edinirken kullandığı "*Türklük*" ve "*milliyetçilik*" duyguları henüz İslam'dan bağımsız değildir fakat eski katı anlayışın yerini bir tür sekülerleşme de almaktadır. Kısacası Gentizon, mübadeleye sahne olan değişim sürecinde Türkiye'nin siyasi anlamda da sekülerleştiğini düşünmekte fakat İslam'ı henüz tam olarak devlet ve toplum hayatından tecrit edilmiş bir şekilde tahayyül edememektedir. Bir buçuk ay sonra hilafetin kaldırılması, onun bu fikirlerini tamamen değiştirecek ve Fransa'ya benzer bir laikliğin Türkiye'de de kendisini gösterdiği yorumunu yapacaktır. Bkz: Selçuk, *Fransız Basınında*, 148-149. Bu bakımdan hilafetin kaldırılmasının Türk siyasi hayatı açısından ne denli bir kırılma noktası olduğunu Paul Gentizon gibi bir yabancıнын ifadelerinden de tespit edebilmek mümkündür.

24 Paul Gentizon, "L'Echange Des Populations Grecs et Turques", *Le Temps*, 28 Eylül 1923.

25 Paul Gentizon, "L'Echange Obligatoire Des Populations Grecs et Turques", *Le Temps*, 23 Eylül 1923. Ayrıca bkz: EK-2.

yıldır görülmemiş olan gerçek bir halk göçü anlamına gelen” bu uygulamayı “Doğu’nun tarihinde kaydedilmiş en önemli siyasi ve ekonomik tedbirlerden biri” olarak da değerlendirmektedir.²⁶

Gentizon’un daha ilk yazısındaki değerlendirmelerine bakılırsa zorunlu mübadeleyi isteyen asıl taraf, ülkesini homojenleştirmeyi amaçlayan Ankara’dır. Gerçekten de Ankara, en başından itibaren azınlıklar meselesinin karşılıklı değişim ile halledilmesini daha uygun bulmaktadır. Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere Osmanlı Devleti daha Balkan savaşları sırasında Yunanistan’a bu yönde bir teklifte bulunmuştur.²⁷ Türkiye’yi temsilen Lozan’a giden İsmet (İnönü) Paşa’ya verilen on dört maddelik talimat listesinin dokuzuncu maddesi de “*azınlıkların mübadele edilmesinin esas olduğunu*” ifade etmektedir. Nitekim İsmet Paşa Lozan’a giderken uğradığı İstanbul’da basına, azınlıkların mübadelesinin en uygun yol olduğu yönünde bir açıklamada bulunmuştur.²⁸ Paris’e vardığı günlerde de İsmet Paşa, Fransa Başbakanı Raymond Poincaré ile olan özel görüşmesinde azınlıkların mübadelesi meselesinin Türkiye’nin istediği şekilde çözülebileceği izlenimini edinmiş ve bunu 20 Kasım 1922 tarihli bir telgrafla Ankara’ya iletmiştir.²⁹ Bu telgrafının ardından İsmet Paşa, beş gün sonra Ankara’ya gönderdiği bir diğer telgrafında “*Ekalliyetlerin [azınlıkların] mübâdelesi fikri tarafımızdan neşr ve telkin edilmektedir [yazılmakta ve söylenmektedir]. [...] Benim fikrimce [...] Rumların mübadelesinden bihakkın [haklı bir şekilde] bahsedebiliriz*” demektedir.³⁰

Gelinen noktada Ankara’nın en başından beri azınlıklar meselesini mübadele ile çözmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Fakat Gentizon’un burada ifade ettiği şekliyle, mübadelenin ülkeyi daha da homojenleştirmek için yapılmak istendiği, o dönem Avrupalı gözlemcilerde oldukça yaygın olan bir düşünceyi paylaşan bir tür niyet okumadır. Zira Gentizon Ankara’nın bu türde açık ve resmi bir açıklamada bulunduğu hiç değinmemektedir. Buna rağmen Gentizon’un inkâr edilemez biçimde haklı olduğu bir husus vardır, o da ülkedeki atmosferin değiştiğidir. Gentizon’un tespitinden yola çıkılacak olursa Türkiye’deki milli duyguların hiç olmadığı kadar arttığı doğrudur, fakat mübadelenin gerekliliğinin, milli duyguların da ötesinde, mevcut şartların gerektirdiği kaçınılmaz bir durum halini aldığı da gözden kaçmamalıdır. Nitekim bu zorunluluk, olaya tamamen dışarıdan bakan bir göz olan Dr. Nansen’in de dikkatini çekecek ve Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak bir mübadele önerisi Dr. Nansen’in 1 Aralık 1922’de okuduğu raporda ifade edilecektir.

26 Paul Gentizon, “L’Echange Obligatoire Des Populations Grecs et Turques”, *Le Temps*, 23 Eylül 1923.

27 Bkz: Çetin, “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”.

28 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, Cilt 2 (Batı Cephesi-6. Kısım-4. Kitap, İstiklâl Harbinin Son Safhası), (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995), 195-196; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993), 51.

29 Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 111. (Belge no: 11. İsmet Paşa’dan Büyük Millet Meclisi Riyâsetine telgraf. 20.11.1922)

30 Şimşir, *Lozan*, 124. (Belge no: 23. İsmet Paşa’dan Hey’et- Vekile Riyâsetine telgraf. 25.11.1922)

Görsel-2:

Paul Gentizon'un "Türkçülük" başlıklı yazısından bir küpür. Gentizon bu yazıdaki gözlemlerini Ankara'dan aktarmaktadır. (*Le Temps*, 3 Kasım 1923)

Bu değerlendirmelerin ardından Gentizon'un mübadelenin kapsamı hakkında neler bildiğinden söz edebiliriz. Anadolu haritasını adeta okuyucuları ile buluşturan Gentizon, mübadelenin kapsam ve ölçütleri hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Toprak açısından değerlendirildiğinde, zorunlu mübadele İstanbul ve yakın çevresi hariç olmak üzere Türkiye'nin tamamını ve Meriç Nehri'nin batısındaki Trakya [Batı Trakya] hariç olmak üzere Yunanistan'ın tamamını kapsamaktadır. Yakın bir gelecekte evlerini terk etmek zorunda kalacak olan [Yunanistan'daki] Türk azınlıklar, Balkan Savaşları öncesinde Yunanistan'da (Çeselya, Girit ve diğer adalarda) sınırlı sayıda bulunurken, 1912'den bu yana Yunanistan'ın kazandığı topraklarda, bilhassa Makedonya'da [diğer bölgelere göre] daha yoğun bir nüfusa sahiptir. Mübadeleye tabii tutulacak olan Rum azınlıkların daha yoğun olduğu yer ise Doğu Trakya'dır, ki bu da İstanbul ile birlikte Türkiye'nin Avrupa topraklarına tekabül etmektedir. Bunun yanında Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi kıyılarında yer alan geniş Türk toprakları olan [Batı] Anadolu'da da yaşamaktadırlar. Genel olarak bakıldığında Türkiye'de Rum nüfusunun yoğunluğu kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru ilerledikçe azalırken, iç kesimlerde ve Karadeniz kıyısında bulunan Sakarya Nehri ağzından Rodos Adası'na kadar uzanan bölgede hala yoğundur. Rodos'tan doğuya doğru gidildiğinde, Akdeniz kıyılarında Rum nüfusu görece daha az sayıdadır ve oldukça dağılmış bir durumdadır.³¹

31 Paul Gentizon, "L'Echange Obligatoire Des Populations Grecs et Turques", *Le Temps*, 23 Eylül 1923.

Gentizon'un okuyucusunun önüne adeta bir Anadolu panoraması sunduğu bu ifadeleri, İstanbul dışına çıkmadığını bildiğimiz Gentizon'un yazısını muhtemelen bir nüfus istatistiği yahut demografik haritaya başvurarak kaleme aldığı izlenimi doğmaktadır. Zira ilgili tarihte Gentizon'un bahsettiği yerlerde, özellikle de Türk-Yunan silahlı çatışmalarının yaşandığı Batı Anadolu'da hatırı sayılır bir Rum nüfusun hâlihazırda Yunan ordusunun 1922'deki mağlubiyeti ile buraları terk ettiği bilinmektedir. Bir başka ifadeyle 1923 yılında Batı Anadolu'da öyle sanıldığı kadar yaygın bir Rum nüfusu kalmamıştır.³² Yine de iki ordunun fiilen karşı karşıya gelmediği Doğu Trakya ve İstanbul'daki Rum nüfus yoğunluğu o tarih için doğru bir gözlem olarak kabul edilmelidir.

Gentizon'un Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile ilgili bu ilk değerlendirme yazısını 28 Eylül 1923 tarihli bir başka yazı izlemiştir. Bu yazıda "Gentizon" imzası yoktur, dolayısıyla bu bir "Türkiye Mektubu" değil, sade bir haber yazısıdır. Haberin girişinde ye alan "İstanbul'daki özel muhabirimiz" ifadesi aslında doğrudan Gentizon'u işaret etmektedir. Bu yazıda Lozan Barış Konferansı'nın ardından mübadeleyle ilgili kurulan komisyonlar ve bunların görevleri hakkında doğrudan bilgi aktarımı yapılmaktadır. Buna göre Lozan süresince ve sonrasında mübadele ile ilgili komisyonlar kurulmuş, görev ve sorumluluklar tayin edilmiş, bütçeler belirlenmiş ve ileriye dönük olarak planlar yapılmıştır. Böylelikle 1924'e gelindiğinde artık mübadele resmen başlamıştır. Gentizon, mübadelenin resmen başlamasıyla birlikte yaptığı değerlendirmede, bir kere daha Türkiye'nin mübadele ile ne amaçladığına dikkati çekmekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türk hükümeti bu nüfus mübadelesinden büyük faydalar beklemektedir. Trakya, Makedonya ve adalardan gelen 400.000 kişinin Küçük Asya'ya yerleşmesi [buradaki] Türk nüfusunu artıracak, savaşın yol açtığı boşlukları dolduracak ve ulusal birliği ve homojenliği sağlayacaktır".³³ Bu ifadeleriyle Gentizon, bir bakıma, Türk tarafının ülkeyi en başından beri homojenleştirmek istediği ve mübadeleyi de bunun bir fırsatı şeklinde gördüğü değerlendirmesini tekrarlamaktadır. Gentizon'un burada kullandığı "ulusal birlik" ve "homojenlik", yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere, o tarihlerde özellikle Batı'da Türkiye'ye yönelik yapılan değerlendirmelerde oldukça yaygın bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Batılılara göre İttihat ve Terakki döneminde çeşitli tutum ve uygulamalarla başlayan³⁴ ve uzun süren savaşların ardından daha yoğun bir şekilde hissedilen milliyetçi duygular, zaferin ardından Türklerin attıkları her adımda kendisini göstermektedir. Bu bakımdan geleceğe dönük olarak Türkiye'deki yabancıları çok da iyi günlerin beklediğini söylemek

32 Arı, *Büyük Mübadele*, 113.

33 Paul Gentizon, "L'Echange Des Populations Grecs et Turques", *Le Temps*, 28 Eylül 1923.

34 Fransız kamuoyunun bu yöndeki bazı değerlendirmeleri için bkz: Selçuk, *Fransız Basınında*, 49-50, 128, 134.

zordur. Zira artık, “Türkiye Türklerindir”.³⁵ Şimdi “yeniden canlanan Türk, yabancılara karşı derin bir güvensizlik duy[maktadır]” ve bu tutum uzun zamandır Türkiye’de güçlü bir şekilde hâkimdir.³⁶ Bu sebeptendir ki Gentizon, nüfus mübadelesinin Türkiye’de yarattığı beklentiyi açıklarken bunun ülkeyi homojenleştirme yönünde bir fırsat olarak görüldüğü değerlendirmesini defaatle tekrarlamakta ve mübadeleyi askeri zaferden sonra gitgide artan milli duygular ile bağdaştırmayı sürdürmektedir. Batılılar tarafından da genel olarak paylaşılan bu söylemin gerçekten de Türkiye’deki hisleri karşılayıp karşılamadığının tespiti sürecin aydınlatılması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Esasen o tarihlerde Türkiye’de milli duyguların yükselmesi kadar olağan bir durum olamaz. Bu bakımdan, savaş yıllarının getirdiği tecrübeler de dikkate alınacak olursa, Gentizon’un da işaret ettiği şekliyle mübadelenin Türk kamuoyunda olumlu bir etki yaratması son derece olağandır. Nitekim bu konuda temel sayılabilecek eserinde Kemal Arı, Türk mübadillerin yurda gelişlerinin Türk kamuoyunda yarattığı heyecana dikkat çekmektedir.³⁷

Gentizon’un konuyla ilgili esaslı gözlem ve görüşlerini bizzat kendi imzasını barındıran 17 Ocak 1924 tarihli üçüncü yazısında bulmak mümkündür. Burada “Türkiye’nin Yunanistan’da bulunan nüfusu ile Anadolu’daki Rum nüfus arasındaki nüfus mübadelesi başladı” diyerek haberi okurlarına duyuran Gentizon, devam eden satırlarında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Yunanistan’daki Türk nüfusu ile Anadolu’daki Rum nüfusu arasındaki mübadele [henüz yeni] başladı. Yakın Doğu’da bir bölge halkının tamamının zoraki ya da gönüllü bir şekilde kitlesel olarak göç etmesi elbette ilk kez karşılaşılan bir durum değil. Örneğin geçen yüzyılın ortalarında Kırım’daki Nogaylar ve Kafkasya’daki Çerkesler gibi sayıları yüzbinleri bulan pek çok insan, Hıristiyan egemenliği altına giren topraklarını terk ederek Anadolu’ya yerleştiler. Ancak şu an tecrübe edilmemiş bir deneyim ile karşı karşıyayız. Günümüzdeki mübadele, Lozan [Barış] Antlaşması tarafından [her iki tarafa da] dayatılan ve toplumların yaşamında daha önce eşi benzeri görülmemiş bir girişimdir.³⁸

Bu üçüncü yazısında görüleceği üzere Gentizon, hemen her yazısında yaptığı gibi ele aldığı konuyu kendi birikimi kapsamında diğer örneklerle kıyaslamaya çalışmaktadır. Fakat Gentizon’un burada yaptığı, ancak geçmişte yabancı işgaller karşısında yerlerini terk etmek durumunda kalan toplumları örnek vermektense ibaret kalmaktadır. Örneğin Gentizon, XIX. yüzyılın

35 Paul Gentizon, “La Turquie et La Paix”, *Le Temps*, 21 Ekim 1922. Bu sloganın Türkiye’de hâkim bir görüş haline geldiği o dönemin diğer Fransız yazarlarınca da dile getiriliyordu. Bkz: Selçuk, *Fransız Basınında*, 93-94.

36 Paul Gentizon, “Les Difficultés de La Paix d’Orient”, *Le Temps*, 1 Kasım 1922.

37 Arı, *Büyük Mübadele*, 90-91.

38 Gentizon, “Le Début de L’Echange Des Populations”, *Le Temps*, 17 Ocak 1924.

ortalarında Kırım ve Kafkasların Rus egemenliğine girmesinin ardından Anadolu'ya göçen Çeçenlerden ve diğer Müslümanlardan bahsetmektedir. Fakat bu ve buna benzer örnekler Türkiye ile Yunanistan gibi iki devlet arasında yapılan resmi bir anlaşmaya dayalı bir nüfus değişimi ile bir tutulamaz; bilakis Gentizon'un verdiği örnekler genellikle savaşların zorunlu kıldığı göç ve sürgünlerin yarattığı demografik değişimlerdir. Bu bakımdan Gentizon, haklı olarak, iki devlet arasında resmi bir anlaşmaya dayanarak gerçekleştirilen Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi'ni "eşi benzeri olmayan, denenmemiş bir deneyim" olarak tanımlamaktadır. Bu "eşi benzeri olmayan deneyim" dâhilinde 1924 yılının sonlarına gelindiğinde, Arı'ya göre, Türkiye'ye getirilen mübadillerin sayısı 500.000'i bulacaktır. Bu bakımdan her iki taraf için de konuşulacak olursa, mübadelenin milyonu bulan bir kitleyi doğrudan yahut dolaylı olarak etkilediği söylenebilir.³⁹

Görsel-3:

Paul Gentizon'un
"Nüfus Mübadelesi'nin Başlangıcı"
başlıklı yazısının ilk paragrafı.
(*Le Temps*, 17 Ocak 1924)

Gentizon, kapsamlı yazısının devamında, yüzbinlerce insanın zorunlu bir şekilde yer değiştirecek olmasının birtakım sorunları da beraberinde getireceğinin farkındadır. Buradan yola çıkarak Gentizon, mübadele kapsamına girmekten sıyrılmak isteyenlerin olacağına dikkat çekmektedir. Örneğin Türkiye'de Papa Eftim⁴⁰ ve onun liderliğindeki Türk Ortodoks Kilisesi etrafında toplanan bir Ortodoks grubu mübadelenin dışında tutulmak istemektedirler.⁴¹ Gentizon'un burada bahsettiği Ortodokslar, aslen Türk olan Ortodokslar olmakla birlikte, onlar da mübadele kapsamına alınacaktır. Yalnız onlar değil, İstanbul'daki pek çok Ortodoks Rum da mübadeleden muaf olma şartı olarak belirtilen "30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşik olmak" şartını kendileri açısından olabildiğince geniş bir şekilde yorumlayarak mübadeleden

39 Arı, *Büyük Mübadele*, 88-92.

40 Papa Eftim Türk Ortodoks papazıdır. Türk Milli Mücadelesine verdiği destek ile tanınan Papa Eftim, aynı zamanda Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kuran isim olarak da bilinmektedir.

41 Gentizon, "Le Début de L'Echange Des Populations", *Le Temps*, 17 Ocak 1924.

muaf tutulmak istemişlerdir. Bu tutum, İstanbul'daki Rum varlığını muhafaza etmek isteyen Yunanistan tarafından da desteklenmektedir. Türkler ise İstanbul'da Rumların kalmasını sağlayacak olan bu hükmün kapsamını olabildiğince daraltmak ve böylelikle daha çok Rum'u Yunanistan'a göndermek isteyen bir görünüm arz etmektedir. Eğer Türklerin dediği olursa 100.000'den fazla Rum İstanbul'u terk etmek zorunda kalacaktır. Gentizon'a göre mübadele kapsamının dışında kalmak isteyenlere yalnızca Türkiye'de değil, Yunanistan'da da rastlanmaktadır. Örneğin "İslamlaşmış Yahudiler" olarak tanımlanan Selânikli Müslümanlar kendilerini "dönmeler" olarak adlandırarak mübadele kapsamına alınmamak için başvuruda bulunmuşlar, fakat girişimlerinde başarısız olmuşlar ve mübadele kapsamına alınmışlardır. Bu örneğe rağmen Yunanistan'da yaşayan "Arnavut kökenli" Müslümanlar ise Milletler Cemiyeti'nin müdahalesiyle mübadele kapsamı dışında tutulmayı başarmışlardır. Yunanistan'daki "Yunan Romanların" ise mübadele kapsamında Anadolu'ya gönderilmesine karar verilirken, "Hıristiyan Romanların" kaderi ise belirsizliğini korumayı sürdürmüştür. Tüm bunların yanında belki de en ilginç olanı, Türklerle evlenen Rum Ortodoks kadınlarının mübadeleye dâhil edilip edilmeyeceği sorusunun yanıtsız kalması olmuştur. Gentizon'un mensubu olduğu *Le Temps*'ın haberi okurlarına aktarışına bakarsak, "Henüz çözülememiş olan tüm bu sorunlar; karma komisyonun hala karşı karşıya olduğu olağanüstü sorunları [bizlere] göstermektedir".⁴²

Görsel-4:

Paul Gentizon'un
"İstanbul Rumlarının Mübadelesi"
başlıklı yazısının ilk kısmı.
(*Le Temps*, 27 Ekim 1924)

42 *Le Temps*, 9 Ağustos 1924; *Le Temps*, 19 Ağustos 1924; *Le Temps*, 15 Eylül 1924.

Gentizon'un mübadeleden bir şekilde kaçmak isteyenlere dair verdiği örnekler, her iki tarafta da insanların doğdukları ve büyüdükları memleketlerini zoraki terk etmek istemediklerini ve aslında mübadelenin bu bakımdan pek çok acıya sebebiyet veren bir uygulama olduğunu göstermektedir. Doğal olarak tüm bunlar, uygulayıcılar bakımından süreci bir şekilde zorlaştıran etkenler olmuşlardır. Özellikle İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamına alınıp alınmayacağı zaman içerisinde o denli çetrefilli bir konu haline gelmiştir ki,⁴³ Gentizon sırf bu konu üzerine bir yazı kaleme alma ihtiyacı hissetmiştir. Gentizon'un 1924'ün Ekim ayı gibi geç bir tarihte aktardığına göre –ki burada yazdıkları hemen yukarıda yer verilen haberlerin benzer bir aktarımıdır- İstanbul'da şehir merkezinin dışındaki kırsal yerlerde yaşayan Rumlar son günlerde gönderilmiş olsalar da, şehir merkezinde halâ hatırı sayılır bir yerleşik Rum nüfus bulunmaktadır. Bunlara 30 Ekim 1918, yani Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından katılan 20.000'den fazla Rum da eklenince, İstanbul'daki Rum nüfusun mevcudiyeti bir hayli artmaktadır. Lozan Barış Antlaşması'na göre 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'da yaşamakta olan ve “*yerleşik*” (établis) olarak tanımlanan Rumlar mübadeleden muaf tutulacak, o tarihten sonra gelenler ise mübadeleye dâhil edilecekti. Fakat bu konuda Türk ve Yunan heyetleri arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Gentizon'a göre “ülkenin homojenliğini artırmak isteyen” Türk tarafı İstanbul Rumlarını olabildiğince göndermek isterken, bu şehirdeki tarihsel köklerini unutmayan Yunan tarafı ise “*yerleşik*” (établis) ifadesini olabildiğince geniş bir kapsamda ele alarak Rumları burada tutmayı arzulamaktaydı. Nitekim yukarıda da dikkat çekildiği üzere pek çok Rum mübadeleden kaçmak için türlü çabalara girmişti.⁴⁴ İstanbul'daki bu durumun zorluğu ile ilgili olarak Gentizon, “*Bu anlaşmazlık pek çok insanı ilgilendiriyor; çünkü Türk tezi kabul edilirse 180.000 Rum İstanbul'u terk etmek zorunda kalacak. Eğer Yunan görüşü galip gelirse en fazla 20.000 kişi göç etmek zorunda kalacak*” diyerek durumun ciddiyetini açıklamaktadır.⁴⁵

Gentizon'un mübadele ile ilgili yaptığı değerlendirmelerin bir diğer önemli ayağını ekonomik etki oluşturmaktadır. Yüzbinlerce insanın bir anda

43 Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa, 5 Aralık 1922 tarihinde Ankara'ya gönderdiği telgrafında, İstanbul'daki Rumların mübadele edilmesi konusunun en çetin konu olduğunun altını çiziyordu. Bkz: Şimşir, *Lozan*, 169. (Belge no: 82. Hey'et-i Vekile Riyâsetine telgraf. 05.12.1922)

44 Bu konuya benzer bir şekilde temas eden ve büyük oranda Gentizon'un aktardıklarını doğrulayan çalışmalar için bkz: Emgilli, “İhtidâ”; Erdal, “İskat”. Gentizon'un bu tespitine bir örnek olarak da İstanbul'dan ayrılmak istemeyen Rumların yabancı ülke pasaportları alarak mübadeleden kurtulmaya ya da en kötüsü, mübadelenin ardından bu pasaportlar ile Türkiye'ye geri dönmeye çalışmaları gösterilebilir. Bkz: Arı, *Büyük Mübadele*, 87-88. Benzer bir durum İzmir için de geçerlidir. Ankara'dan İsmet Paşa'ya gönderilen bir telgrafa göre İzmir'de zorunlu mübadeleye tutulan bazı Rumlar, daha sonrasında İtalyan vatandaşlığına geçerek tekrar geri dönmüştür. Bkz: Şimşir, *Lozan*, 341. (Belge no: 329. İsmet Paşa Hazretlerine telgraf. 12.01.1923)

45 Paul Gentizon, “L'Echange des Populations Grecs de Constantinople”, *Le Temps*, 27 Ekim 1924.

yer değiştirmesinin ekonomik etkiler doğurması kaçınılmazdır. Gentizon bu önemli mesele hakkında şu yorumda bulunmaktadır:

Sonuçta mesele hukuki çerçeveden çıkarak diğer alanlara da sıçradı. Örneğin Yunanistan'dan gelen birçok Türk mübadil, şu an içerisinde buldukları yerleşim koşullarından pek de memnun değiller ve [maddi] kayıplarını İstanbul'daki Rumların [geride kalan] mallarıyla telafi etmeyi düşünüyorlar. [Burada] Basın da çok karıştı ve birçok Türk açısından Rumların [İstanbul'dan] ayrılması bir saplantı haline geldi; bu da bir iç siyaset meselesine evirildi. Bu koşullar altında hükümetin kamuoyuna karşı koyamayabileceği endişesi vardı. Ayrıca, Batı Trakya'dan gelen haberler[egöre] [...] Lozan Antlaşmasıyla Yunan topraklarında kalmalarına izin verilen Müslümanların Yunan yetkililer tarafından türlü zorluklara maruz bırakıldıklarına dair iddialar da mevcuttur. Batı Trakya'daki Türklere ait taşınır ve taşınmaz mallara bazı durumlarda el konarak Anadolu'dan gelen Rum mübadillere verildiği bildirildi. Bu tür olayların bazıları karma komisyonların tarafsız üyelerince de doğrulandı. Gerçek şu ki, Yunanistan bir milyondan fazla mülteciyi yaşatmak gibi korkutucu bir görevle karşı karşıyadır. Ancak Batı Trakya otoriteleri [buradaki] Türk unsurlara karşı her türlü yasadışı uygulamanın önünü daha en başından alabilmiş olsaydı, Yunan tezinin başarı şansı daha yüksek olurdu. Karma komisyonun tarafsız üyeleri de Türk heyetiyle daha fazla ağırlık ve otorite [kurarak] konuşabilirdi. Her ne olursa olsun, en tarafsız şekilde bile olsa, bu anlaşmazlık sürmektedir ve endişe verici bir şekilde gelişebileceği korkusu vardır.⁴⁶

Gentizon'un da işaret ettiği üzere mübadele süresince ve sonrasında yaşanan mal, mülk ve iş gibi iktisadi sorunlar her iki tarafta da uzun yıllar boyunca hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi hayatta izler bırakacak kadar derin ve kapsamlıdır.⁴⁷ Esasen Gentizon, mübadelenin henüz başında yaptığı bir değerlendirmede, kâğıt üzerinde komisyonların kurulmasına, planların yapılmasına ve bütçelerin tayin edilmesine rağmen iş uygulamaya geldiğinde birtakım sıkıntılarla karşılaşabileceğini en başından öngörmüştü.⁴⁸ Süreç, büyük oranda Gentizon'u haklı çıkarmaktadır. Her şeyden önce

46 Gentizon, 27 Ekim 1924.

47 Bu sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Arı, *Mübadele*, 105-182. Belli, Türk ve Yunan trafındaki taşınmaz malların kıymetinin belirlenmesi işleminin 1929 yılına kadar sürdüğüne dikkat çekmektedir. Bkz: Belli, *Nüfus Mübadelesi*, 47. Mevcut literatür bu konuda benzer içerikler sunmaktadır. Bkz: Bu makalede 2 numaralı dipnot.

48 “Yüzbinlerce insanın zorunlu olarak başka diyarlardaki yeni yuvalarında hayatlarını yeniden kurmaları anlamına gelen Nüfus Mübadelesi meselesinin büyük zorluklarla karşılaşmadan gerçekleştirileceği öngörülebilir. Fakat gerçekte, bu işin gerçekleştirilmesi son derece hassas bir konudur ve en ufak bir hatada çok ciddi sorunlara yol açabilir. Bu olağanüstü değişimin hayata geçirilmesi bile başlı başına bir yıkım ve acılar silsilesini beraberinde getirebilir.” Bkz: Paul Gentizon, “Le Début de L’Echange Des Populations”, *Le Temps*, 17 Ocak 1924.

Gentizon'un yukarıdaki gözlemleri, Anadolu'nun pek çok yerinde bitmek üzere olan mübadele süresinde mübadillerin içerisinde buldukları şartlardan pek de memnun olmadıklarını göstermektedir. Genellikle maddi anlamda kayıp içerisinde bulunan mübadillerin bu kayıplarının Rumların arkalarında bıraktıkları mal ve mülkler üzerinden telafi edilmesi düşünülmektedir. Gentizon'un aktardığı bu durum, Arı'nın da üzerinde ısrarla durduğu üzere, gelinen yerde sahip olunan taşınmaz malların karşılıklarının tam olarak alınamaması ve bunun yanında taşınmaz olarak da çok fazla bir şeyin yanlarında getirilememiş olmasından kaynaklanan bir maddi kayba işaret etmektedir. Gerçekten de mübadiller, bu kayıplarını çoğunlukla Rumların kalan malları üzerinden telafi etmeye çalışmışlardır.⁴⁹ Gentizon'un aktardığına göre bu durum Yunanistan'da da karşılık bulmuştur, zira orada da Rum mübadillerin Türklerin mallarını kullandıkları ve hatta Batı Trakya'daki Türklere de bu konuda baskılar yapıldığına yönelik haberler gelmiş ve bu haberleri doğrulamak da pek güç olmamıştır.⁵⁰ Bu bakımdan her iki tarafta da ekonomik anlamda belirli bir sıkıntı baş göstermiştir ve Gentizon, zorunlu mübadele ile birlikte Anadolu'dan gelmiş olan yaklaşık bir milyon mülteciye ev sahipliği yapan Yunanistan'ın Türkiye'den daha ağır bir yük altında olduğuna işaret etmektedir. Gentizon bu noktada bir nebze yanılmaktadır, zira her ne kadar Yunanistan da türlü sıkıntılar içerisinde bulunsada, yaklaşık on yıldır neredeyse aralıksız bir savaş halinde bulunan Türkiye'nin durumu Yunanistan'dan çok daha kötüdür. Bilhassa uzun yıllar işgal altında kalan Batı bölgelerinin yaşamsal olarak en önemli yerleri işgal sonucunda yanmış, adeta yok olmuştur. Bu bakımdan yeniden imar ve mübadillerin yerleştirilmeleri bakımından Türkiye'nin yükü, Gentizon'un iddia ettiğinin aksine, Yunanistan'a kıyasla daha ağır görünmektedir.

Mübadelelerin ekonomik etkilerine değinmeyi sürdüren Gentizon, ekonomik sıkıntıların yalnızca mübadilleri değil, ülkenin genelini de etkilediğini ifade etmektedir. Ona göre hâlihazırda, savaş sonrası dönemde gayrimüslim nüfusta görülen azalma ve buna eklenen mübadele, siyasi sebeplerden dolayı artık eski konumundan çok uzakta bulunan İstanbul başta olmak üzere, ülke genelinde ekonomiye önemli bir darbe vurmuştur. Bu konuda Gentizon şu ifadeleri kullanmaktadır:

Yunan ve Ermeni nüfusundan 300.000 kişinin ayrılması, ticaret ve denizcilik işlerinde çok önemli bir rol oynayan ekonomik süreçlerin bozulmasına neden oldu. İstanbul bir anda denizcilik, ticaret, bankacılık,

49 Bu konu hakkında bkz: Arı, *Büyük Mübadele*, 9-15, 114-129; Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18 (1990): 627-658; Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (1991): 13-46.

50 Gentizon'un bu ifadelerini doğrulayan malumat için bkz: Arı, *Büyük Mübadele*, 88.

komisyonculuk ve sanayi ile uğraşan nüfusun bir kısmından yoksun kaldı. [...] Bu sürekli göçler, tüm şehrin ticaret mekanizmasını mütemadiyen bozmaya devam ederken, mübadeleye tabii tutulan 60.000'den fazla Rum Selânik ve Pire'ye doğru yola çıkmaya hazırlanıyor. Elbette art arda gelen bu göçlerin yarattığı boşluk Yunanistan'dan gelen Türk mübadiller ile doldurulacaktır. Fakat bu insanların mübadelesi İstanbul nüfusunun kesin bir istikrara kavuşması anlamına gelmeyecektir. Yeni gelenler [mübadiller] yetkililerin yönlendirmelerine uyarak Boğaz'a [İstanbul Boğazı kıyılarına] yerleşiyorlar. Belki de yarın öbür gün [kendi] iş ve meziyetlerine daha uygun yerlerde yaşamak isteyeceklerdir. Bu sebeple nüfus mübadelesi, bu krizin nihai bir noktası olmayacaktır. İstanbul'un, eski ve yeni sakinleri arasındaki uyum çabalarıyla ekonomik dengeye kavuşması yıllar alacaktır. Zoraki bir şekilde ayrılan [Gayrimüslim] nüfusun ve İstanbul'un hayatı [ticari] işletmelere sahip olan kesiminin göç etmesi, yalnızca şehrin genel olarak fakirleşmesine yol açmakla kalmadı, aynı zamanda komşu ülkelerde Yakın Doğu'nun ekonomik üstünlüğüne karşı yoğun bir rekabetin oluşmasına da neden oldu. Çoğu zengin olan bu [İstanbullu gayrimüslim] göçmenler sermaye, deneyim ve hatta üretim araçlarını da yanlarına götürdüler. Tabii olarak, yeni ülkelerinde, Avrupa ve Amerika'daki eski iş ortaklarıyla ticari ilişkilerini sürdürecektirler. Bu şekilde, bir zamanlar İstanbul'un mali zenginliğinin en önemli kısmını oluşturan ticari faaliyetler, Doğu Akdeniz'in diğer şehirlerine kaydı.⁵¹

Gentizon'un buradaki ifadelerinde İstanbul'un çehre değişimdeki nihai etkeni birtakım göçler ve zorunlu mübadele ile açıklaması oldukça doğaldır. Gentizon gayrimüslimlerin zorunlu mübadele ile ya da kendi istekleri ile ayrılmalarını yaratacağı etki bakımından eşdeğer olarak görmektedir. Her iki durumda da şehir ekonomik olarak olumsuz etkilenecektir, çünkü gayrimüslimler şehirdeki ekonomik faaliyetlerde başı çekmektedirler.⁵² Bu kişilerin şehirdeki yokluğu bir şekilde doldurulabilir, hatta şimdiden Yunanistan'dan gelen Türk mübadiller yetkililerin gösterdikleri yerlere yerleştirilmeye başlanmıştır. Fakat bu yerleştirmeler zoraki bir şekilde

51 Paul Gentizon, "L'Avenir de Constantinople", *Le Temps*, 22 Ekim 1924.

52 Gentizon'un bu değerlendirmesini destekleyen bir değerlendirme için Arı'nın şu tespitlerine bakılabilir: (Arı, *Mübadele*, 14) "[...] Özellikle büyük kent merkezlerinden ve kasabalardan ayrılarak Türkiye dışına çıkan zanaat sahibi Rumlardan da, küçümsenemez oranda değişik işkollarına ait atölye, araç ve gereç kaldığının bilinmesine rağmen, bunların da sayısal dökümleri konusunda bilgi vermek pek olası görünmüyor. Ancak değişik işkollarından pek çok Rumun Türkiye'den ayrılmalarından sonra günlük yaşam içinde değişik boyutlarda aksamalar yaşanmış ve bu yönde yakınmalara sık sık tanık olunmuştu." Belli de benzer bir tespitte bulunmaktadır: "*Rum azınlığın Türkiye'yi terk etmesi önemli bir ekonomik bunalıma yol açmıştır. Rum göçmenlerin doğdukları yerlerde oynadıkları önemli ekonomik rol hatırlandığında böyle bir sonucun ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. [...] Osmanlı İmparatorluğunun dış ticaret faaliyetlerinin büyük bir bölümü Rumların elindeydi. Onların ayrılmasıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin dış ticareti en düşük düzeye inmişti. [...]*" Bkz: Belli, *Nüfus Mübadelesi*, 97.

yapılmaktadır. Nitekim Gentizon, pek çok mübadilin ilk yerleşimlerinin ardından ilerleyen dönemlerde kendi iş ve meziyetlerine göre farklı yerlere göç etmek isteyeceklerini öngörmektedir. Burada Gentizon aslında Yunanistan'dan getirilen ve ağırlıklı olarak tarımsal işlerde faaliyet yürüten mübadillerin şehir hayatına alışamayarak ilerleyen zamanlarda kendilerine uygun yerlere göç etmek isteyeceklerine işaret etmektedir. Gerçekten de Yunanistan'dan gelen Türk mübadillerin büyük bir çoğunluğu tarımla meşgul olan kimselerdir ve gerek bu sebeple gerekse kaldıkları evlerin uygunsuzluğu nedeniyle farklı yerlere gönderilmek isteyenler olacaktır.⁵³ Bunların yanında, Gentizon'un yukarıdaki ifadelerinde sermayelerini ve üretim araçlarını yanlarında götürerek farklı ülkelerde işlerini devam ettireceklerine dikkat çektikleri yabancılar yalnızca mübadiller değildir; aralarında kendiliğinden ayrılan gayrimüslimler (Ermeniler, Levantenler vs.) de vardır. Bu kimseler daha çok siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle Türkiye'den ayrılma ihtiyacı hissetmiş olan kimselerdir. Gentizon'un mübadele ve diğer demografik değişimlerden Türk ekonomisinin ciddi anlamda etkileneceği şeklindeki öngörüsü doğrudur; bu konuda yapılan çalışmalar mübadelenin ve diğer gayrimüslim nüfusunun ülkeden ayrılışının yerel yahut ulusal ölçekte Türk ekonomisini ciddi anlamda etkilediğine işaret etmektedir.⁵⁴ Ekonominin yanında Gentizon'un İstanbul'un kaybetmekte olduğu konumuna dair tespitleri de daha sonra diğer yabancı gözlemciler tarafından doğrulanacaktır. 1930'lara gelinirken şehri ziyaret eden bazı Fransız gazeteciler, İstanbul'un adeta cezalandırılmış bir şehir haline geldiğini köşelerinde uzun uzadıya yazacaklardır.⁵⁵

İşin insani ve ekonomik boyutu dışında mübadelenin esas amacını teşkil eden siyasi boyut ele alındığında ise nihai olarak Gentizon, pek çok acıya yol açan mübadelenin gerekli bir uygulama olduğu düşüncesindedir. Ona göre her iki ülkede de uzun yıllar süren kanlı süreçlere ve acılara sahne olan karmaşık nüfus yapıları ancak mübadele ile kesin bir şekilde çözüme ulaştırılabilir. Bu bakımdan Gentizon'un olaya soğukkanlı baktığı ve büyük

53 Türk mübadillerin genellikle tarım bölgelerinden gelmeleri hakkında bkz: Arı, *Mübadele*, 98. Türk mübadillerin yerleştirilmesi ve konut sorunu hakkında bkz: Arı, *Büyük Mübadele*, 105-129.

54 Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi": 105-122; Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi..."; Mermutlu, "Mübadele Sonrası...".

55 Fatih Selçuk, "Fransız Gazeteci Edouard Helsey'in Gözüyle 1926 Yılında Kemalist Türkiye", *Tarih ve Günce*, 15 (2024) 8-13, 29-31. İstanbul'dan bağımsız olarak mübadelenin ilerleyen yıllarındaki etkilerini görmek bakımından, 1929'da Türkiye'yi ziyaret eden Fransız gazeteci Henry de Korab'ın şahit olduğu bir görüntüyü dikkate almakta yarar vardır. Seyahati sırasında Korab, Edirne'nin Uzunköprü mevkiinde tren vagonları içerisinde yaşamakta olan ve vagonları normal bir ev gibi kullanan aileler görür ve oldukça şaşırır. Bu kişilerden biri Korab'a "*Biz Türk'üz. Rumeli'den geliyoruz. Makedonya'da başka Türkler de var. Bizler mübadele edildik*" der. Bu durum, mübadelenin en azından barınma konusundaki aksaklıklarının ilerleyen yıllarda da sürdüğünü göstermektedir. Bkz: Henry de Korab, "Une Visite A La Turquie Nouvelle", *Le Matin*, 22 Ağustos 1929. Tüm bunlar, Gentizon'un mübadelenin etkilerinin daha uzun yıllar süreceğini yönelik öngörülerini haklı çıkarmaktadır.

oranda Lozan Barış Konferansı'nda mübadele ile ilgili olarak Dr. Nansen tarafından sunulan rapordakine benzer bir görüşü taşıdığı görülmektedir. Uzun vadede barışa hizmet edeceğini düşündüğü bu uygulamayı siyasi açılardan değerlendiren Gentizon'un ifadeleri şu şekildedir:

Siyası açıdan [bakıldığında] Yunanistan ile Türkiye'deki azınlıkların karşılıklı olarak sürülmesi, Doğu Akdeniz'de düzen ve barışın yeniden sağlanması için alınabilecek en iyi tedbirdir. Elbette ırklar, milletler ve dinler arasındaki çatışmanın, bu tür karmaşık toplumlar arasında bir uyum ve kardeşlik temelinde çözümlenmesi arzulanırdı. Ancak insanların tutkuları ve zayıflıkları buna izin vermedi. Belki yalnızca bir hayalden ibaret olan bu yönde ilerlemek yerine, yüzyıllar boyunca uyumsuz bir şekilde süren bir evlilik [artık] tam bir ayrılığı tercih etti ve ne kadar acı verici olursa olsun bu çözüm, Yakın Doğu'nun yenilenmesini mutlak surette kolaylaştıracaktır. Bugüne kadar Türkiye'de Yunanca konuşan ve Yunanistan'da da Türkçe konuşan azınlıklar mevcuttu ve [aralarındaki] anlaşmazlık [aslında] anlaşmamaktan kaynaklanıyordu. Bu sefer, mübadeleye tabii olmayan İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler hariç olmak üzere net bir ayrım çizilmiştir; Rumlar orada, Türkler [de] burada [olacaktır]. Bu sayede Hıristiyanlar engellerle karşılaşmayacak, Türkler de zulme uğramayacaklardır. Artık efendi ve reaya, egemen bir ırk ya da ebedi mağluplar söz konusu olmayacaktır. Azınlık [kavramı] son bulduğunda artık aynı millet içerisindeki çalgınca rekabet, çelişkili taleplerin yarattığı kaos, zıt ideallerin çatışması, farklı dinler arasındaki gizli savaş ve farklı özelliklere sahip ırklar arasındaki rekabet de olmayacaktır. Bugüne kadar Türklere yöneltilen suçlamaların çoğu, [aslında] devlet yapılarının doğasından kaynaklanıyordu. Asimile edilemeyen güçlü azınlıkları yönetmek ve hükmetmek için, İslam inançlarını en katı şekilde tatbik etmek zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. Şimdi kendi ülkelerinde yalnız [başlarına] oldukları için aynı kavram [ve inançları] daha geniş bir şekilde ve herhangi bir risk olmaksızın [yeniden] yorumlayabileceklerdir. Nüfus mübadelesi, Türkiye'de liberalizmin [özgürleşmenin] gelişmesini mümkün kılan ve kolaylaştıran derin bir etkiye sahip olacaktır. Yunanistan için de nüfus mübadelesi ulusal birliğin ve homojenliğin daha da artırmasını sağlayacaktır. Bu nedenle [nüfus mübadelesi] Doğu halkları için daha güvenli bir geleceğin garantisi anlamına gelmektedir.⁵⁶

Görüldüğü üzere Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle ilgili kaleme aldığı bu kapsamlı yazısında Gentizon, mübadelenin uzun vadede yararlı olacağını altını çizmektedir. Artık her iki millet de daha önce yaşadıkları pek çok sorundan kurtulacak, ülkeleri daha da homojenleşecek ve iki ülkede

56 Paul Gentizon, "Le Début de L'Echange Des Populations", *Le Temps*, 17 Ocak 1924.

de azınlık sorunu büyük ölçüde çözüleceğinden, bölgede tesis edilen barış daha da kalıcı olacaktır. Her zaman olduğu gibi burada da tarihten çeşitli örnekler sunan Gentizon, yakın zamanda yaşanan çeşitli ve dağınık nüfus hareketlerinin yarattığı pek çok acının ardından iki devlet arasında resmi bir anlaşmaya dayalı ve planlı bir şekilde yapılacak olan nüfus mübadelesini daha iyi ve hayırlı bulmaktadır; eğer çatışma kaçınılmaz ise bunu anlaşarak çözmek daha az sıkıntılı ve acılı olacaktır.⁵⁷ Bu bakımdan Gentizon'un mübadeleye gerçekçi ve soğukkanlı bir bakış açısı ile baktığını özellikle vurgulamak gerekir.

Sonuç

Gerçekleştiği tarihe kadar tecrübe edilmemiş bir kitlesel göç türü olan Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi bugüne kadar çok sayıda akademik çalışmaya konu olmuştur. Her ne kadar bu çalışmalar mikro ve makro ölçekte geniş bir yelpazeye sahip olsa da, mübadelenin yabancı bir göz tarafından değerlendirilmesi genel olarak geri planda kalmış bir husustur. Bu makalede, mübadele süreci Fransız gazeteci Paul Gentizon'un tanıklığı üzerinden aktarılmıştır. O tarihte Fransa'nın seçkin bir gazetesi olarak görülen *Le Temps*'ın Türkiye muhabiri olarak görev yapan Gentizon, üçüncü bir göz olarak bu konu hakkında hem Paris'e haberler göndermiş hem de kendi köşesinde gözlemlerini aktarmıştır. Gentizon'un yazdıkları, gelişmelerin kapsamına, önemine ve tabii olarak ülkedeki diğer gelişmelerin bu konunun ne kadar önüne geçebildiğine bağlı olarak, belirli aralıklarla *Le Temps* gazetesinde yer bulmuştur. Kendi köşesinde oldukça uzun bir şekilde kaleme aldığı yazılarında Gentizon, Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesini yabancı bir göz olarak çeşitli açılardan ele almıştır.

Gentizon'a göre zorunlu mübadele, iki ülke arasında karşılıklı bir şekilde yapıldığı için, tarihte bir ilk olması bakımından önemlidir. Ona göre bu adım, makul nedenleri olan bir zorunluluktur ve bu bakımdan, geçmişte demografik ve kültürel nedenlerden ötürü yaşanan pek çok acıya nihayet verebilecek bir çözümdür. Bu bakımdan Gentizon'un mübadeleyi çeşitli şekillerde değerlendirmekle birlikte, büyük oranda soğukkanlı olarak karşıladığı söylenebilir.

Gentizon mübadelenin iki taraf açısından da belirli anlamlar içerdiğini öne sürmüştür. İstanbul'a ayak bastığı ilk andan itibaren burada yükselen milli duygulara şahitlik etmiş birisi olarak Gentizon, Türk tarafının mübadeleye bakışını bu açıdan yorumlamakta ve Ankara'nın zorunlu mübadeleyi ülkeyi daha milli ve homojen kılacak bir fırsat olarak görmektedir. Makalenin genelinde de dikkat çektiğimiz üzere, Gentizon'un bu yöndeki

57 Gentizon, 17 Ocak 1924.

değerlendirmeleri, Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından yeni milli bir devlet haline gelmekte olduğu bir dönemde, yabancı gözlemciler tarafından da paylaşılmaktadır. Bu bakımdan Gentizon'un değerlendirmeleri o günün şartları açısından ele alındığında, askeri zaferlerin ardından yoğun bir milli duygu içerisindeki İstanbul'u ve hatta ülke genelini teneffüs eden herhangi bir Batılı için bakıldığında tutarlı görünmektedir.

Gentizon'un dikkat çektiği bir diğer nokta ise mübadelenin yarattığı ve yaratacağı sonuçlardır. Ona göre insanların yerlerini ve yurtlarını zorunlu bir şekilde aniden terk etmeleri her iki taraf açısından da kolay değildir. Bu sebeple her iki tarafta da pek çok insan, zorunlu mübadeleden muaf olmak için türlü çabalara girişmişlerdir. Buna rağmen mübadele, belirli aksaklıklarına rağmen, geniş kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. Bu süre zarfında İstanbul ve çevresindeki değişimi yakından izleyen Gentizon iki hususa dikkat çekmektedir. Birincisi, yetkililerin gösterdikleri yerlere yerleşmek durumunda kalan Müslüman mübadillerin önemli bir kısmı daha önce tarımla uğraşan kimseler oldukları için, buralarda yaşamakta zorlanacaklar ve ilerleyen dönemlerde başka yerlere göç etmek isteyeceklerdir. İkincisi, zorunlu mübadele ile birlikte Rumların ve mübadeleden bağımsız olarak, kendi geleceklerinden emin olamayarak ülkeyi terk eden diğer gayrimüslim nüfusun ayrılmaları şehir ve hatta ülke ekonomisi için büyük bir zarara yol açacaktır. O tarihte dahi Gentizon, ticareti ellerinde bulunduran gayrimüslim nüfustan git gide yoksun kalan İstanbul'un geçmişe oranla canlılığını yitiren bir şehir olduğu yorumunu yapmıştır. Onun bu değerlendirmeleri ilerleyen yıllarda İstanbul'u ve bir zamanlar gayrimüslim nüfusa ev sahipliği yapan diğer şehirleri ziyaret edecek olan yabancı meslektaşlarınca da paylaşılacaktır.

Şunu da eklemek gerekir ki, Paul Gentizon'un 1922-1924 yılları arasında yaptığı bu değerlendirmeler, onun 1928 yılına kadar Türkiye'de geçirdiği süre içerisinde daha geniş kapsamlı olarak şekillenecek ve olgunlaşacaktır. 1929 yılına gelindiğinde Gentizon, bir zamanlar biraz da belirsiz bir ruh hali içerisinde izlediği Türkiye'deki gelişmeleri kendi kitabında hayranlıkla takdir edecektir. Onun Türkiye'ye yönelik artan bu yakınlığı ve sempatisi, aradan uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen, Türk diplomat ve siyasilere tarafından da hatırlanacaktır.

Son olarak, cumhuriyetin ilk yıllarının önemli bir dönüm noktası olan Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesini dışarıdan bir göz olarak aktaran Gentizon'un değerlendirmelerinin asıl değeri, diğer yabancı gözlemcilerin değerlendirmeleri ile kıyaslandığı zaman ortaya çıkacaktır. Özellikle İngiltere, İtalya, Almanya yahut Sovyetler Birliği gibi olaya üçüncü bir göz olarak bakan büyük devletlere mensup gözlemcilerin konuyla ilgili değerlendirmelerinin araştırmacılarca incelenmesi, mübadele meselesinin daha farklı perspektiflerden görülmesinin önünü açacaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30/10-10-0-0 (18.07.1929).

B. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, 525/38347-153285-25 (07.02.1942).

TDA, 525/38347-153285-24 (20.02.1942).

TDA, 525/38347-153285-21 (21.02.1942).

TDA, 540/44580-213906-1 (01.04.1942).

II. Süreli Yayınlar

(Paul Gentizon'un Yazıları)

Gentizon, Paul. "La Turquie et La Paix." *Le Temps*, 21 Ekim 1922.

Gentizon, Paul. "La Turquie Et Les 'Capitulations.'" *Le Temps*, 29 Ekim 1922.

Gentizon, Paul. "Le Statut 'Organique' de La Turquie Nouvelle." *Le Temps*, 4 Kasım 1922.

Gentizon, Paul. "Angora et Stamboul.", *Le Temps*, 10 Kasım 1922.

Gentizon, Paul. "La Turquie Et L'Occident." *Le Temps*, 15 Kasım 1922.

Gentizon, Paul. "A La Sublime-Porte." *Le Temps*, 19 Kasım 1922.

Gentizon, Paul. "Le Turquisme." *Le Temps*, 3 Kasım 1923.

Gentizon, Paul. "Le Difficultés de La Paix d'Orient." *Le Temps*, 1 Kasım 1922.

Gentizon, Paul. "L'Echange Des Populations Grecs et Turques." *Le Temps*, 28 Eylül 1923.

- Gentizon, Paul. "L'Echange Obligatoire Des Populations Grecs et Turques." *Le Temps*, 23 Eylül 1923.
- Gentizon, Paul. "L'Echange Des Populations Grecs et Turques." *Le Temps*, 28 Eylül 1923.
- Gentizon, Paul. "Le Début de L'Echange Des Populations." *Le Temps*, 17 Ocak 1924
- Gentizon, Paul. "La Turquie Et L'Occident." *Le Temps*, 15 Kasım 1922.
- Gentizon, Paul. "A Dieu A L'Orient." *Le Temps*, 15 Mart 1924.
- Gentizon, Paul. "La Question du Patriarcat." *Le Temps*, 28 Mart 1924.
- Gentizon, Paul. "L'Echange des Populations Grecs de Constantinople.", *Le Temps*, 27 Ekim 1924.
- Gentizon, Paul. "La Question de Mossoul." *Le Temps*, 14 Eylül 1924.
- Gentizon, Paul. "L'Avenir de Constantinople." *Le Temps*, 22 Ekim 1924.

III. Kitaplar

- Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Arı, Kemal. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Belli, Mihri. *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açından Bir Bakış*. çev. Müfide Pekin, İstanbul: Belge Yayınları, 2006.
- Çınar, Semih. *Mübadelede Tekirdağ: Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin Mübadele Yıllarında Tekirdağ Faaliyetleri (1923-1924)*. İstanbul: Hiper Yayın, 2021.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Türk İstiklâl Harbi*, Cilt 2, (Batı Cephesi-6. Kısım-4. Kitap, İstiklâl Harbinin Son Safhası). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- Gentizon, Paul. *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*. çev. Fethi Ülkü, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994.
- Karacan, Ali Naci. *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1993.
- Selçuk, Fatih. *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2022.
- Selçuk, Fatih. *Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2020.

- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Şimşir, Bilâl N.. *Lozan Telgrafları*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri (Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

IV. Makaleler ve Kitap Bölümleri

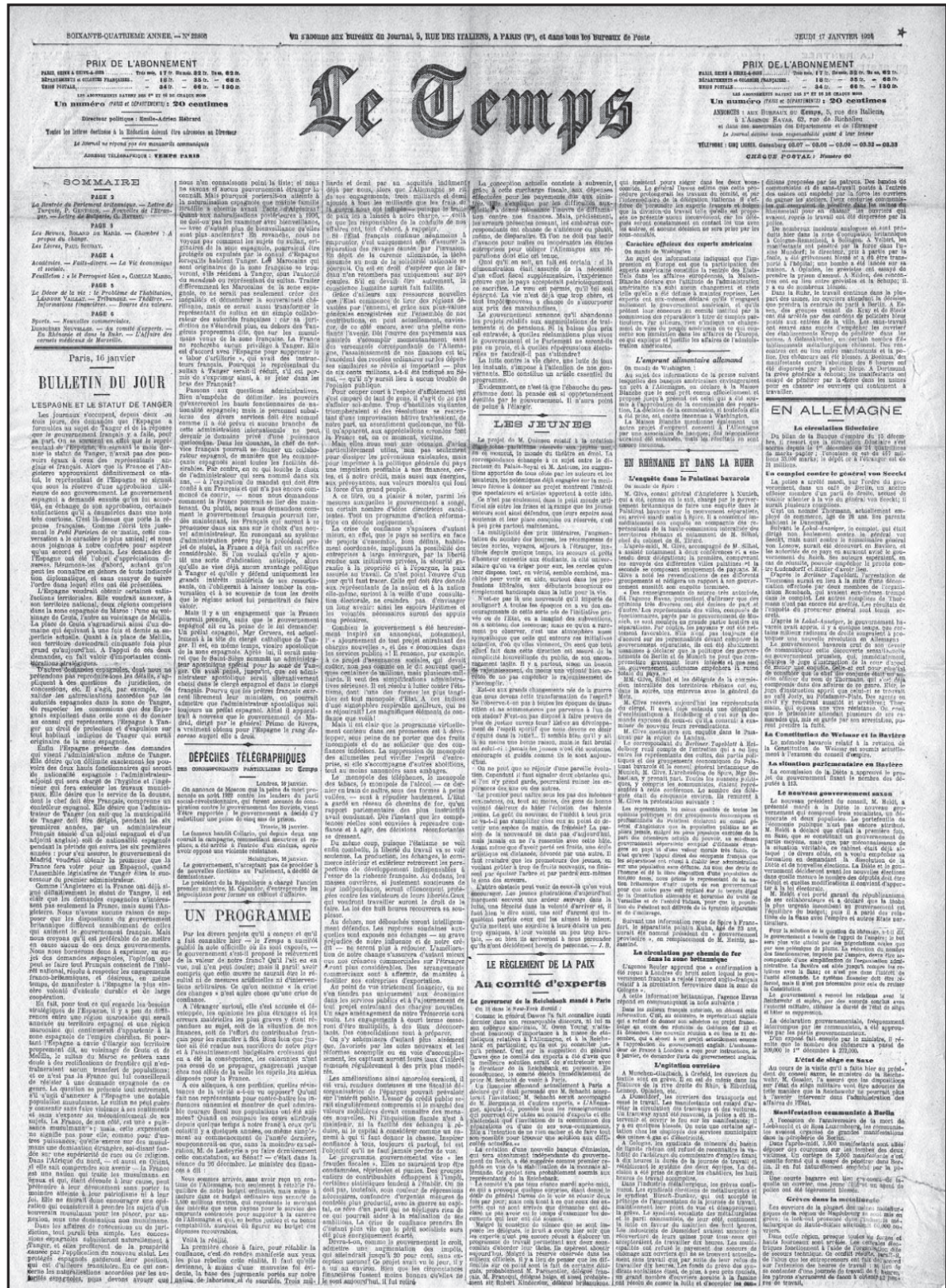
- Arı, Kemal. "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 6, 18 (1990): 627-658.
- Arı, Kemal. "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, 1 (1991): 13-46.
- Atabay, Mithat. "Mübadelede Küçükkuyu." *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 6-7 (2009): 61-90.
- Balcı, Serdar. "1923 Tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Amasya'nın Demografik Yapısına Etkisi." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10 (2014): 40-49.
- Bozdağlıoğlu, Yücel. "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları." *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (2014): 9-32.
- Budak, Ömer. "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü." *Karadeniz Araştırmaları*, 26 (2010): 129-142.
- Burak, Durdu Mehmet. "Türkiye İle Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi ve Kırşehir'e Yerleştirilen Muhacirlerin İaşe Sorunları." *Karadeniz Araştırmaları*, 14 (2007): 29-46.
- Çapa, Mesut. "İstikbal Gazetesine Göre Trabzonda Mübadele ve İskân." *Atatürk Yolu Dergisi*, 8 (1991): 631-642.
- Çelebi, Ercan. "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (2006): 35-45.
- Çelebi, Ercan. "Türk Ve Rum Ahalinin Mübâdelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübâdele Komisyonu ve Faaliyetleri." *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (2006): 107-120.
- ÇETİN, Nurten. "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2010): 149-175.

- Decottignes, Olivier. “Un Correspondant de Presse en Turquie: Paul GENTIZON ou l’Orient en Marche.” *Turcs et Français (Une Histoire Culturelle 1860-1960)* içinde, editor Güneş Işıksel et Emmanuel Szurek, 195-211. Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2014.
- Emgilli, Fahriye. “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ.” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 45 (2009): 221-234.
- Emgilli, Fahriye. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi.” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (2014): 105-122.
- Erdal, İbrahim. “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri.” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40 (2006): 203-214.
- Erdal, İbrahim. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu Ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları.” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180 (2014): 123-142.
- Kara, Bülent. “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele.” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2005): 187-198.
- Kayam, H. Cevahir. “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M’de Görüşülmesi.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (1993) 581-608.
- Korab, Henry de. “Une Visite A La Turquie Nouvelle.” *Le Matin*, 22 Ağustos 1929.
- Mermutlu, Bedri. “Mübadele Sonrası Bursa’da Üretici ve Küçük Esnafın Durumu.” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2013): 267-288.
- Selçuk, Fatih. “Fransız Gazeteci Edouard Helsey’in Gözüyle 1926 Yılında Kemalist Türkiye.” *Tarih ve Günce*, 15 (2014): 3-47.
- Öksüz, Hikmet. “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 48 (2000): 743-768.
- Özcan, Eza. “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20 (2020): 55-75.

Fatih SELÇUK

EKLER

EK-1: 17 Ocak 1924 tarihli Le Temps gazetesinin ana sayfa görüntüsü. (Fransa Milli Kütüphanesi)

Extended Abstract

The concept of migration is a concept that humanity has been familiar with since its earliest times. Humanity has always moved throughout history due to wars, political reasons and economic reasons. Until the twentieth century, these migrations took place under forced conditions. It is also known that sometimes states migrated masses to certain places within the framework of certain policies. The concept of the nation-state, which gradually began to crystallize with the XIXth century, made it difficult for different nations to live together after the empires, which had a multinational demographic structure. In this context, empires, which gradually weakened in this process, witnessed extremely painful and bloody processes. An example of this occurred in the Balkans and Anatolia, where the Ottoman Empire ruled. This geography, where Muslim and Christians were intertwined for centuries, became unable to coexist within the rising nation states following the gradually weakening Ottoman Empire as the twentieth century began. Especially the Balkan Wars of 1912-1913 irreversibly changed the demographic structure of the region. Following this, World War I and the Turkish National Struggle dealt the final blow to the changing demographic structure. In September 1922, after the Turkish military victory, when the time came for peace negotiations, the exchange of Muslim and Christian populations on both the Turkish and Greek sides within the framework of a mutual treaty was on the agenda of the parties and this view was formalized by the treaty. Started in 1923, the Turkish-Greek population exchange is important in terms of being the first example of migration movements in history that two states realized by mutual agreement. This exchange left deep demographic, political, cultural and economic impacts on both sides.

The academic literature on the Turkish-Greek Forced Population Exchange covers a wide range of topics. There are many studies examining the exchange on macro and micro scales. However, the issue of how the exchange was seen and evaluated by a third eye, that is, by a foreigner, has generally been ignored. This article analyzes the observations of Paul Gentizon, who was sent to İstanbul in October 1922 as a special correspondent by *Le Temps*, one of France's most prominent newspapers. *Le Temps* is one of the leading newspapers in France and some sources even state that it is the semi-official organ of the French government. Be that as it may, *Le Temps* was a prestigious publication that even the Turkish press at the time used as a reference for its coverage of Europe. Its articles and news were generally taken seriously. Between 1922 and 1928, Gentizon published articles in *Le Temps* under the title "Türkiye Letters" or in various news articles. Considering the identity of *Le Temps*, Gentizon's writings should be considered as an extremely important source.

In October 1922, Gentizon, who arrived in İstanbul at a time when Türkiye had won a military victory and was therefore experiencing intense national feelings, evaluated the exchange largely within this atmosphere. According to him, there was an extremely high level of nationalism on the Turkish side, and with the influence of this feeling, the exchange was seen as an opportunity to make Türkiye more homogeneous and nationalized. Gentizon's observation was shared, directly or indirectly, by other foreign observers of the period. Gentizon also draws attention to the economic problems that the exchange would create. According to him, considering that a significant part of the economic activities in Türkiye in the relevant period was under the control of the non-Muslim population, the Turkish economy would suffer significant shocks after the non-Muslims who left the country with the exchange - and who left spontaneously for various reasons even though they were not included in the exchange. It is possible to test and verify Gentizon's assessment with other sources. Gentizon also mentions other difficulties caused by the exchange in his writings. In general, Gentizon draws attention to the problems of the food, settlement and permanence of the exchange migrants. Many of them were victimized due to the fact that the settlements shown to them were not suitable for them, that they came from different professions, and that they could not receive compensation for the goods and properties they left in the places they came from. These victimizations, which Gentizon drew attention to, continued to affect them for many years. Gentizon states that such victimizations were experienced on both sides and claims that Greece was under a heavier burden than Türkiye, pointing out that Greece hosted a population of approximately one million refugees. Another issue that Gentizon emphasizes is the unwillingness of the refugees to leave the lands they came from. Indeed, according to *Le Temps*, many people on both sides tried to stay out of the exchange with various excuses and tricks. This information can also be confirmed by other sources. All these factors show that it was foreseeable at the time that the exchange would be a painful and troublesome process, the effects of which would last for a long time, and that it was realized shortly afterwards. Finally, Gentizon, while making various evaluations about the exchange, basically defends the view that this exchange was an inevitable necessity for both countries. According to him, since these demographic conflicts in the nation-state process always cause troubles, solving this demographic problem through exchange is a step that will serve peace in the long run. In this respect, it can be said that Gentizon welcomed the exchange with cold blood and considered it necessary, even though it was a troublesome process. At this point, it is important to increase the number of scholarly studies on the exchange, which are based on the accounts of an impartial and third eye like Gentizon, in order to shed light on the exchange process.